

Ås klostrets godsinnehav och dess geografiska belägenhet – en retrogressiv analys

Clas Tollin

Inledning

Nedanstående uppsats handlar om Ås klostrets innehav av gods och gårdar, var de låg, produktionens inriktning samt hur godsinnehavet förändrades över tid. Studien har en geografisk utgångspunkt och är en komplettering till övriga Ås klosterstudier. Presentationen bygger till stor del på Christian Lovéns systematiska genomgång av jordeböcker och andra skriftliga källor i denna bok.

Några frågor med utgångspunkt från bebyggelsens karaktär och geografiska belägenhet:

- Hur såg fastighetsstrukturen ut i norra Halland under tidig medeltid med utgångspunkt från bebyggelsens kamerala storlek och ägoområden?
- Vilken var klostrets materiella bas vid grundläggningen och tiden närmast därefter?
- Hur förändrades domänsstrukturen över tid?

- Hur utvecklades klostrets ägoinnehav och arrendering över tid?
- Finns det några särdrag hos sådan bebyggelse som i sin helhet ägdes av klostret?

Källmaterialet är sparsamt och fragmentariskt för de tidigmedeltida bebyggelseförhållandena. För att kompensera bristen på samtida källor används s.k. retrogressiv metod d.v.s. att med yngre källor belysa äldre förhållanden.¹

Förutom skriftliga källor används ortnamn, äldre lantmäterikartor samt i någon mån landskapet i sig.² Däremot har kyrkobyggnader och yngre järnåldersfornlämningar inte använts på ett systematiskt sätt.

Gårdar och byar

Den agrara gården med familjen som brukare och arbetsenhet betraktas ofta som en

1. Karsvall 2013.

2. Janken Myrdal kallar detta en inkluderande källpluralistisk metod. Myrdal 2012 s. 13–18.

konstant genom århundraden och olika samhällssystem. Nära samhörande med detta är föreställningen om att dessa familjejordbruk var samlade i byar.³ Det talas även om normalgårdar till skillnad mot stormannagårdar. Begreppet gård definieras dessutom på olika sätt av olika discipliner. Arkeologen Anders Håkansson utgår från husen, tomten och närmaste åker i sin definition.⁴ I nedanstående studie är gården en produktionsenhet med rådighet över ett visst, av rågångar definierat markstycke (fastighet) och termen gäller inte bara byggnaderna och hustomten utan hela ägoområdet. En gård kan ha ett hushåll som arbetsenhet (familjejordbruk) men den kan också vara betydligt större och drivas av legofolk och dagsverkare under ledning av en förvaltare (storgård). En by definieras här som: ”två eller flera gårdar... med avgränsat ägoområde (byterritorium eller ägovälde), vari alla har sina ägor enskilt, samfällt eller i ägoblandning. Inom ramen för byterritoriet ska någon form av gemensamma beslut fattas om bl.a. markutnyttjande, hägnadsskyldighet och förvaltning av gemensam egendom”.⁵ Vanligen delar gårdarna i en by ett gemensamt namn men detta är inte avgörande, inte heller om bebyggelsen ligger samlad eller är spridd. Däremot ingår även utmarken som antingen är samfällad inom byn eller ingår i en större men avgränsad samfällighet. Gården och byn har även en kameral aspekt genom att den också är ett skatteobjekt eller avradsenhet.

De samtida källorna innehåller en del företeelser som talar för ett äldre storgårdsbegrepp.⁶ I kung Valdemars jordebok 1230 omtalas dels ett antal kungsgårdar (patrimonium),

dels sju kungalev.⁷ De senare har likheter med svearikets Uppsala öd gods d.v.s. kronodomäner som också tjänade som noder i förvaltningen. Kungaleven var sannolikt storgårdar under godsdrift och inte byar som de under tidigmodern tid hade utvecklats till. Skånelagen som även gällde för Halland omtalar konungens bryte och ärkebiskopens bryte, d.v.s. förvaltare på kungsgårdar och ärkebiskopsgårdar. Brytar (lat. villicus) förekom inte bara hos kungen och ärkebiskopen utan var även gårdsförmän i allmänhet på andras egendomar. Som gårdsfogde ledde bryten arbetet inom jordbruket, befallde över trälar och legofolk och svarade för skatter och tionden.⁸ Förekomsten av brytar visar således på storgårdar som inte drevs som familjejordbruk. Stefan Brink har undersökt termen bryte från en språklig utgångspunkt. Grundbetydelsen av ordet är att bryten bryter och fördelar brödet (maten). Detta innebär att folket åt i matlag och inte familjevis. I Skånelagen omtalas bryten som en fri man som fäste sig med jordägaren genom avtal och han hade även rätt att säga upp avtal. Dessutom finns bestämmelser i Skånelagen om trälkvinnor och husdejour vilket hör samman med storgårdsdrift.⁹ Även ortnamnet Bo, Bosgård med stavningsvarianter indikerar storgårdsdrift. Bosgården var (ofta en större) förvaltningsgård eller liknande i en tidigmedeltida godsdomän.¹⁰ Det samma gäller ortnamnet Hov, Hof med den sekundära betydelsen huvudgård.¹¹ Fördelningen mellan familjejordbruk och storgårdar d.v.s. vilken driftform som var den dominerande under 1100- och 1200-talen är inte helt utredd. Problemet behandlas ingående av

3. Se illustration Sanglert 2005 s. 30, efter Connelid 1999.

4. Håkansson skriver: “[här] användes termen gård primärt för de byggnader och tillhörande strukturer som låg samlade inom hustofte”. Han definierar by som: ”en by består av minst två gårdar med ett gemensamt namn vars ägor och hägnader gränsar till varandra” (Håkansson 2017 s. 33, s. 39).

5. Sporrang 1990 s. 468.

6. Forskningsläget finns sammanfattat i sex uppsatser i Håkansson, Anders & Clarke, Malin (red.) 2023. Studierna gäller dock främst södra och mellersta Halland.

7. Nilsson 2016.

8. HoW 1979 Skånelagen kap. 171–173, kap. 231, s. 134, kap. 227–231; Myrdal & Tollin 2003 s. 133–168 samt där angivna källor.

9. Brink 2014; HoW 1979 kap. 220.

10. SOL 2003 s. 39.

11. T.ex. Håkansson & Clarke 2023 s. 144–146.

Anders Håkansson som dock hämtar sin empiri från främst mellersta Halland.¹² Klart är dock att godsdrift var vanligare under äldre tid och att många större byar och kyrkobyggnader har sitt ursprung i tidigmedeltida storgårdar. Flera storgårdar kunde i sin tur bilda ägodomäner som ägdes/kontrolleras av jordmagnater från kunga- och stormannaslakter.¹³

Undersökningsområdet

Undersökningsområdet består av de nordhallska häraderna Viske och Himle som inrymmer majoriteten av Ås klostets godsmassa. Området gränsar i norr till Fjäre härad, i öster till Marks härad i Västergötland och i söder till Faurås härad (fig. 1). Längden från norr till söder är cirka 40 kilometer och bredden mellan 15 och 30 kilometer. Viske härad domineras av Viskans dalgång och nedre lopp. Himle sträcker sig längre åt väster men har



Figur 1. Det medeltida Nordhalland. Häradsgänser och socknar samt städer är utmärkta. (SOH 3).

12. Sammanfattande diskussion i Håkansson 2017 s. 167 – 171.

13. Ägodomän definieras i detta sammanhang som: två eller flera näraliggande storgårdar som ägdes/kontrolleras av en större jordmagnat. Tollin 2010 s. 142–145.

betydligt mindre vattendrag som Himleån och Tvååkers kanal. Kustlandet ligger under högsta kustlinjen men den sjörika delen i öster ligger delvis över högsta kustlinjen.

Viske (Viskedals) härad är Hallands minsta med endast fem socknar samt den medeltida staden/handelsplatsen Aranäs. Söder därom ligger Himle härad med 13 medeltida socknar förutom staden Varberg och dess föregångare.¹⁴

De geografiska förhållandena analyseras huvudsakligen på två rumsliga nivåer. För det första presenteras undersökningsområdets bebyggelse utifrån kameral storlek och klostrets ägoinnehav. För det andra ska ett antal bebyggelser närmare analyseras utifrån äldre storskaliga kartor. Detta gäller särskilt bebyggelser som kan knytas till Ås klosters tidiga ägoinnehav. Slutligen görs en sammanfattande diskussion.

Bebyggelsen

Christian Lovén har sammanställt kamerala uppgifter om storlek och jordnatur samt medeltida skriftliga belägg för samtliga bebyggelser i Viske och Himle härader enligt samma principer som i Riksarkivets projekt Det medeltida Sverige (DMS). Redovisningen bygger i huvudsak på äldre danska register samt den äldsta svenska jordeboken 1646.¹⁵ Han behandlar även klosterhemman i Västergötland och Fjärr härad. Uppgifter om antal hemman, jordnatur m.m. är tagna från Lovéns artikel i denna bok.

I Viske och Himle härader fanns enligt den äldsta svenska jordeboken 1646 sammanlagt 820 kamerala hemman, fördelade på knappt 260 bebyggelser.¹⁶ De minsta bebyggelserna om ett till två kamerala hemman var nära 70 procent av det totala antalet men de innehöll bara en fjärdedel av hemmanen. Medelstora

bebyggelser om tre till fyra hemman utgjorde 13 procent. Byar om fem hemman eller mer utgjorde en femtedel av bebyggelserna men inrymde två tredjedelar av antalet hemman (528). De 30 största bebyggelserna om minst nio hemman hade nära hälften av områdets alla hemman. Med undantag för skogsbygden i öster dominerade stora bebyggelser i Nordhalland vad gäller antalet kamerala gårdar.

Storlek och ålder

Det finns ett starkt samband mellan kameral storlek och bebyggelsens ålder. Grovt räknat kan man anta att en by med fyra hemman eller fler går tillbaka till åtminstone sen vikingatid. På motsvarande sätt brukar bebyggelser med ett eller två kamerala hemman oftast ha etablerats på medeltiden.¹⁷ Många gårdar kom till under 1100- och 1200-talen men digerdöden och den senmedeltida agrarkrisen slog ut åtskilliga nybyggen. Hur många som förblev öde är inte känt men antalet är förmodligen betydande. De enstaka hemmanen återfinns dels i kolonisationsbygder d.v.s. i områden som saknar förhistorisk bebyggelse, dels som avgårdahemman på järnåldersgårdarnas utmarker.

Nösslinge socken som låg i skogsbygden på gränsen till Västergötland bestod enbart av bebyggelser som räknade ett eller två hemman, vilket gör den till en typisk kolonisationssocken.¹⁸ Även Skällinge socken dominerades av kameral små bebyggelser. I Rolfstorps, Tvååker och Veddige socknar fanns både områden med små kamerala enheter och större bebyggelser. Stora byar dominerade bebyggelsen i Värö, Träslövs och Grimetons socknar som också var kameral stora till skillnad mot de små socknarna Stannared, Spannarp, Hunnestad och Torpa som i stort sett bara bestod av en större kyrkby plus någon enstaka

14. Den territoriella sockenbildningen i området är sannolikt yngre än Åskloster äldsta jordinnehav.

15. VLj = Varbergs läns jordebok 1591–93, Lensregnskaber, Varberg Len, 1576–1604, Rigsarkivet, København.

Avskrift av Albert Sandklef i Hallands kulturhistoriska museum arkiv, signum VMA 5320.

16. Dessutom fanns 16 kronofisken i Träslövs och Tvååkers socknar.

17. Förhållandet mellan stora och små kamerala bebyggelser har under senare år behandlats av Tollin 1999, 2010; Larsson 1995.

18. Nösslinge omtalas tidigast på 1330-talet, Skällinge på 1490-talet (SOL 2003 s. 242, s. 283).

mindre bebyggelse. Någon gång fanns ytterligare en större bebyggelse som i Stamnared.

Personella och territoriella socknar

Socknarna som de redovisas i Himle och Viske i jordeboken 1646 motsvarar i allt väsentligt de senmedeltida förhållandena. Den genomsnittliga sockenstorleken var 47 kamerala hemman. Men spännvidden var stor. Endast Valinge, Skällinge och Träslövs socknar låg nära genomsnittet. Stamnareds och Stråvalla socknar var minst med 16 respektive 17 hemman. Obetydligt större var Sällstorp och Gödestad. Störst var Värö socken med 113 hemman, följd av Veddige med 94 hemman. Orsaken till skillnaderna i sockenstorlek och bebyggelsens karaktär ska förmodligen sökas i de territoriella socknarnas ursprung och tidpunkten för deras tillkomst. I flera fall anar man att de socknar som möter under senmedeltid har sitt ursprung i personella socknar med en egenkyrka i anslutning till

en stormans gård.¹⁹ Detta bör vara fallet för Stamnared, Stråvalla, Sällstorp, Gödestad, Grimeton, Hunnestad, Torpa och Spannarp. Spannarp kyrkby är en av Hallands kameralt största, men består av två eller tre funktionellt skilda bebyggelser.

Jordnaturen sockenvis

Redovisningen av jordnaturen i den konservativt uppställda jordeboken 1646 använder förreformatoriska ägarkategorier. I Viske och Himle härader var 26 procent klosterjord, 7 procent kyrkojord medan hela 37 procent var kronojord, 4 procent var sämjejord, framför allt belägen i Värö socken, 10 procent var frälse och 16 procent skattejord (tabell 1). Men jordnaturerna fördelade sig ojämnt mellan de 18 socknarna. Endast Hunnestads socken hade en betydande andel skattejord med 38 procent. Det fanns också skillnader mellan norr och söder. I Viske härad tillhörde nästan hälften av hemmanen Ås kloster medan kronojorden var nära hälften i Himle härad.

TABELL 1. ANTAL HEMMAN OCH JORDNATUR SOCKENVIS I VISKE OCH HIMLE HÄRADER

Socken	Kloster	% Kl	Kyrko	% Ky	Krono	% Kr	Sämje	% Sä	Frälse	% Fr	Skatte	% Sk	Summa	Övr.
Stråvalla	4		3		6		0		1		3		17	
Sällstorp	9		2		5		0		5		1		22	
Veddige	54	57	3		17		0		9		11		94	
Värö	22		8		25		19	17	17		22		113	
Ås	50	77	3		8		0		0		4		65	
Summa Viske	139	45	19	6	61	20	19	6	32	10	41	13	311	
Grimeton	1		3		15		0		10	29	6		35	
Gödestad	0		3		11		1		1		6		22	
Hunnestad	2		1		10		3		0		10	38	26	
Lindberg	13		6		28		3		13		4		67	
Nösslinge	0		0		22	81	0		5		0		27	
Rolfstorp	14		1		23		2		1		15		56	
Skällinge	10		4		20		1		2		10		47	
Spannarp	1		4		11		0		5		6		27	
Stamnared	3		2		9		0		0		2		16	
Torpa	9		2		5		0		4		4		24	
Träslöv	3		3		31	66	3		1		6		47	13
Tvååker	7		4		36	49	3		6		11		67	3
Valinge	14		2		18		1		2		8		45	
Summa Himle	77	15	35	7	239	47	17	3	50	10	88	17	506	16
Summa V o H	216	26	54	7	300	37	36	4	82	10	129	16	817	16

19. Tollin 2010, 2012.

Eftersom kronans jordeböcker representerar senmedeltida förhållanden behövs kompletterande information om klostrets jordtransaktioner för att förstå godsmassans framväxt och arrondering över tid.²⁰

Ås klosters grundläggning och foundationsjord

Till skillnad mot Alvastra, Nydala och Julita cisterciens kloster saknas i stort sett åtkomsthandlingar eller tidiga redovisningar över klosterägorna.²¹ Bristen på åtkomsthandlingar behöver inte enbart bero på förlorade urkunder utan kan avspegla ett i huvudsak oförändrat ägoinnehav från klostrets grundande till dess upplösning.

Vissa ägorättsligt relaterade faktorer var nödvändiga för att tidigmedeltida cisterciens kloster skulle komma till stånd. För det första tillgång till en lämplig plats för själva klosteranläggningen samt för det andra ett större samlat jordinnehav i form av en foundationsdonation och en fundator som långsiktigt kunde garantera klostrets ekonomiska tillgångar. Det fick inte heller finnas alltför besvärliga konkurrenter om jord och andra naturresurser i närområdet.

Under tidig medeltid fanns kungalev i alla Hallands härader utom i Viske. Hypotetiskt kan man således tänka sig att det har funnits ett kungalev även i Viske härad och det var detta som blev foundationsdonationen till Ås kloster. Så verkar dock inte vara fallet. Det super ås, som Albert Sandklef velat identifiera som ett tidigare kungalev och förlägga till Ås socken är i själva verket ett annat namn på Halland "landet ovanför åsen [Hallandsåsen]".²² Ås var dotterkloster till Sorö kloster sydväst om Köpenhamn och bör enligt Cristian Lovén ha instiftats före 1176. Som grundare argumenterar Lovén för ärkebiskop Eskils barnbarn Karl och Knut Karlsson som genom modernet var släkt med

den danske kungen Knut den helige. Lovén håller dessutom öppet för att Ås hade ett benediktinskt ursprung och att det togs över av cistercienserna 1194.²³

Vilken var klostrets materiella bas vid grundläggningen och tiden närmast därefter?

Den viktigaste ekonomiska resursen för klostret var rimligen agrar, troligen med tyngdpunkt på boskapsskötsel. Det fanns även ett rikt givande laxfiske i Viskans strömfall vid Åsbro sex kilometer uppströms utloppet (fig. 2). Ett ännu kraftigare strömfall fanns vid Veddige kyrka och Kullagård tre kilometer uppströms Åsbro som utnyttjades för att driva vattenkvarnar. En trolig kompletterande inkomstkälla hade sannolikt med handel att göra och det goda läget vid Västerhavet. Det är dock svårt att kvantifiera och värdera olika nyttigheter. Under alla förhållanden levde klostret vidare på samma plats och utan att göra sig av med några klosternära ägor fram till upplösningen omkring 1530.



Figur 2. Åsbro med strömfallet i Viskan och Ås klostrets viktiga laxfiske 1858. Någon lastageplats eller hamn framgår inte av de äldre kartorna. Centralt i åkern ligger Jämfvehögen och mot utmarken i söder syns kyrkan och skolhuset (LSA M88-1:5).

20. Se Christian Lovéns artikel i denna bok.

21. Tollin 1998, 2010, 2019.

22. Sandklef 1954 s. 498 ff. jfr kritik Lovén i denna bok s. 23; Nilsson 2016 s. 192.

23. Lovén s. 22–30 i denna bok.

Skog och utmark

I flera kapitel i Skånelagen berörs skogar, utmarker och därtill hörande aktiviteter. Förhållanden som delvis var tillämpliga för norra Halland. Nyttigheter som hade anknytning till skogar var barktäkt, lövtäkt, bifångst (honung), hökfångst (för jakt), rävjakt samt jakt på fågel och vilda djur med giller eller snaror. I andras inhägnade skogar var det inte tillåtet att samla mer (hassel)nötter, bokollon eller ekollon än vad som rymdes i en hatt.²⁴ Bestämmelserna är dock allmänt hållna och gäller för en stor region med skiftande naturförhållanden. Lovén har med vissa reservationer framhållit skogen som en viktig ekonomisk resurs och anledning till klosteretableringen.²⁵ Det finns dock inga belägg för detta. Någon pollenanalys som visar skogens utbredning under medeltiden har inte heller gjorts. Under tidig medeltid var ollon för svinbete samt nötter de värdefullaste nyttigheterna i ek- och bokskogarna vid sidan om vedbrand. Troligen var timmeruttag ekonomiskt försumbart jämfört med ollonsvinbetet. I Viske finns inte heller några järnfyndigheter som i Tvååker, Morup eller Hishult i södra Halland som krävde skog för framställning av träkol som i sin tur användes i järnframställningen.

Ås kloster och Ås socken

Det äldsta skriftliga belägget för Ås kloster är i ärkebiskop Absalons testamente från 1201.²⁶ I testamentet sägs bara att Ås ligger i Halland. Klostret kan därmed vara äldre än den

territoriella sockenbildningen i regionen.²⁷ I ett brev daterat i Citeaux i Frankrike i september 1213 framgår att abboten i Ås då besökte generalkapitlet.²⁸

Socken har tagit namnet av kyrkbyn Ås som sedan slutet av 1500-talet har kallats Åsby. Namnet syftar på den avgränsade urbergshorst som finns söder om Viskan.²⁹ Socken avgränsas i norr av Viskan som också var gräns mot Värö och Veddige socknar (fig. 3). I söder gränsade Torpa socken i Himle härad. I sydost mötte Valinge socken och i öster Sällstorps socken.³⁰ Ås socken är stor både till yta och till befolkning.³¹ Sammanlagt fanns 65 hemman varav samtliga tillhörde klostret förutom ett sockenkyrko hemman samt delar av Västra och Östra Derome. Bebyggelsen utgjordes vid nya tidens början av sju större och tio mindre bebyggelser.

Längs Viskans södra sida fanns en rad bebyggelser vars inägomark anslöt till varandra utan några mellanliggande utmarkspartier. Kyrkbyn Åsby med tio klosterhemman och ett sockenkyrko hemman låg längst i öster. Kyrkbyn bestod tidigare av bebyggelserna Övre och Nedre Åsby samt det enstaka hemmanet Åsbro som har sitt namn efter bron över Viskan. Bron ingick i den medeltida landsvägen mellan Varberg och Västergötland. År 1723 var Åsbro gästgivargård.³² På 1600-talet anlades en ny bro vid färjestället vid Viskans mynning, vilket innebar en förbättring av den nord-sydgående kustvägen. Från Åsby följde nedströms; Bossgård, Stengårdshult, Bjurum, Freared och i väster vid Viskans utlopp Ås kloster (nuv. Kungsgår-

24. HoW 1979, kap 202–206, kap 207.

25. Lovén i denna bok s. 250 f. Fallen vid Kullagård hade starkt försvårat en eventuell storskalig timmerflottning till Åsbro från Västergötland.

26. "Monasterio de Aas in Hallandia Vathby, cum omnibus attinentiis suis, excepto molendino donavit & scotavit". SDHK 288. ("Til Ås kloster i Halland gav og skødede han Vathbi [Vallby] med alle sine tilliggender undtagen møllen". DRB 1. Række 4. Bind s. 40).

27. Däremot nämns i samma brev "jussit ut in Nybyle haberet in parochia [socknen] de Saxulstorp". SDHK 288. ("han bestemte, at det skulde have (erstatning) i Nöbbelöv, i (Västra) Sallerup sogn". DRB 1. Række 4. Bind s. 42). I Skåne förekom således territoriella socknar redan 1201.

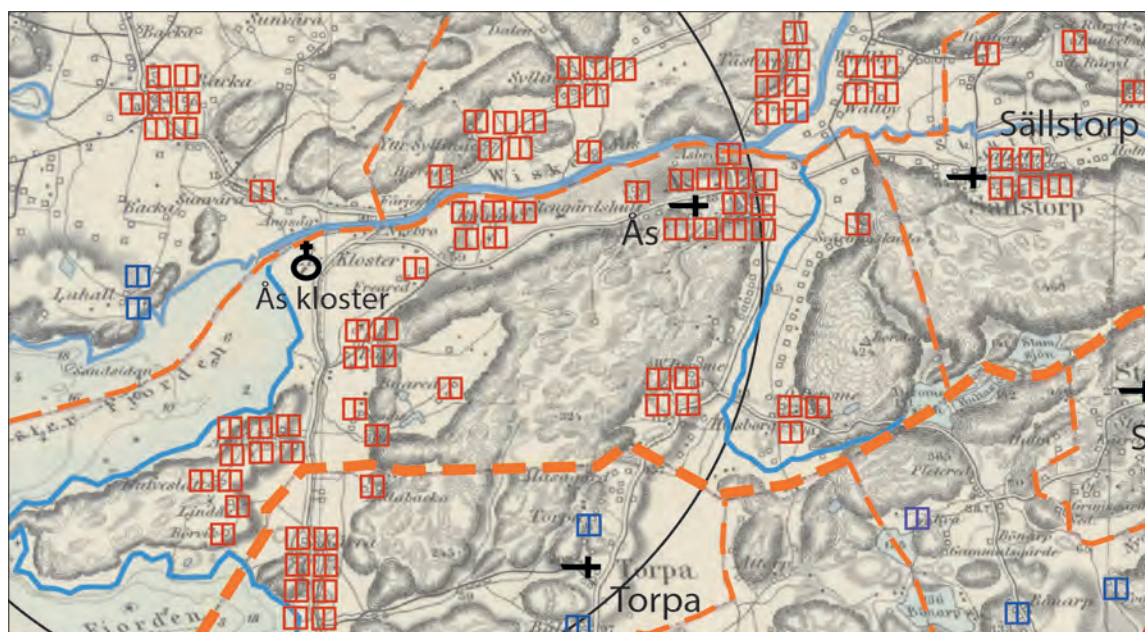
28. SDHK 40834.

29. SOL 2003 s. 380.

30. För Ås socken finns två sockenkartor i skala 1:20 000 från 1858 (LSA M88-1:4).

31. Ägoradien d.v.s. avståndet från kyrkan till mest avlägsna bebyggelsen Rörvik är 8 kilometer. Om ägoradien som mått på sockenstorlek, se Tollin 1999 s. 35.

32. LSA M80-34:1.



Figur 3. Ås klosters hemman söder om Viskan, röda. Blått visar förvärvade hemman. Cirkeln markerar sex kilometers-radien från klosteranläggningen. Orange strecklinje visar härads- respektive sockengräns (Underlag generalstabs-kartan från 1872, blad Varberg).

den). Under den svenska tiden räknades Ås kloster kameralt som fyra hela kronohemman. Den agrara enheten var inte fördelad på landbor och familjejordbruk utan drevs som en storgård (avelsgård). Vad bebyggelsen som föregick klostret hetat är inte känt. Ovan och söder om nämnda bebyggelser fanns en större samfällad bergig utmark som avmättes 1809–1813 inför en storskiftesdelning.³³ Avsaknad av förvärvsdokument, den enhetliga jordnaturen och den gemensamma utmarken talar för att området var en samlad ägodomän som utgjorde en viktig del av primärdonationen.

Årnäs 2,5 kilometer öster klosteranläggningen donerades av kung Magnus Eriksson omkring 1350.³⁴ I donationen ingick avgårdahemmanen Duveslätt, Lindås och Rörvik samt handelsplatsen/köpstaden Aranäs vid Klosterfjorden.³⁵ En mindre bygd i östra delen av socknen bildades av Västra och Östra Derome som trots det gemensamma namnet var två funktionellt skilda byar vars inägomarker låg på västra respektive östra si-

dan om Deromebäcken. Ås klosterhemmanet Svärtinge låg på gränsen till Sällstorps socken och delade utmark med Östra Derome 1725.

Viske härads bebyggelse

Veddige socken högre upp i Viskadalen gränsar i väster till Värö och Frillesås socknar (fig. 4). I nordost möter Marks härad i Västergötland och i sydost gränsar Sällstorps socken. Viskan och Skuttran är gräns mot Ås socken i söder. Bebyggelsen ligger till största delen på ömse sidor om Viskan och bestod av tio större och cirka 30 mindre enheter. Socknen är stor till ytan.³⁶ Bebyggelsen i socknens södra del ägdes nästan helt av Ås kloster vid medeltidens slut medan jordnaturen var mer blandad i de centrala och norra delarna. Av socknens 94 kamerala hemman tillhörde 54 Ås kloster.

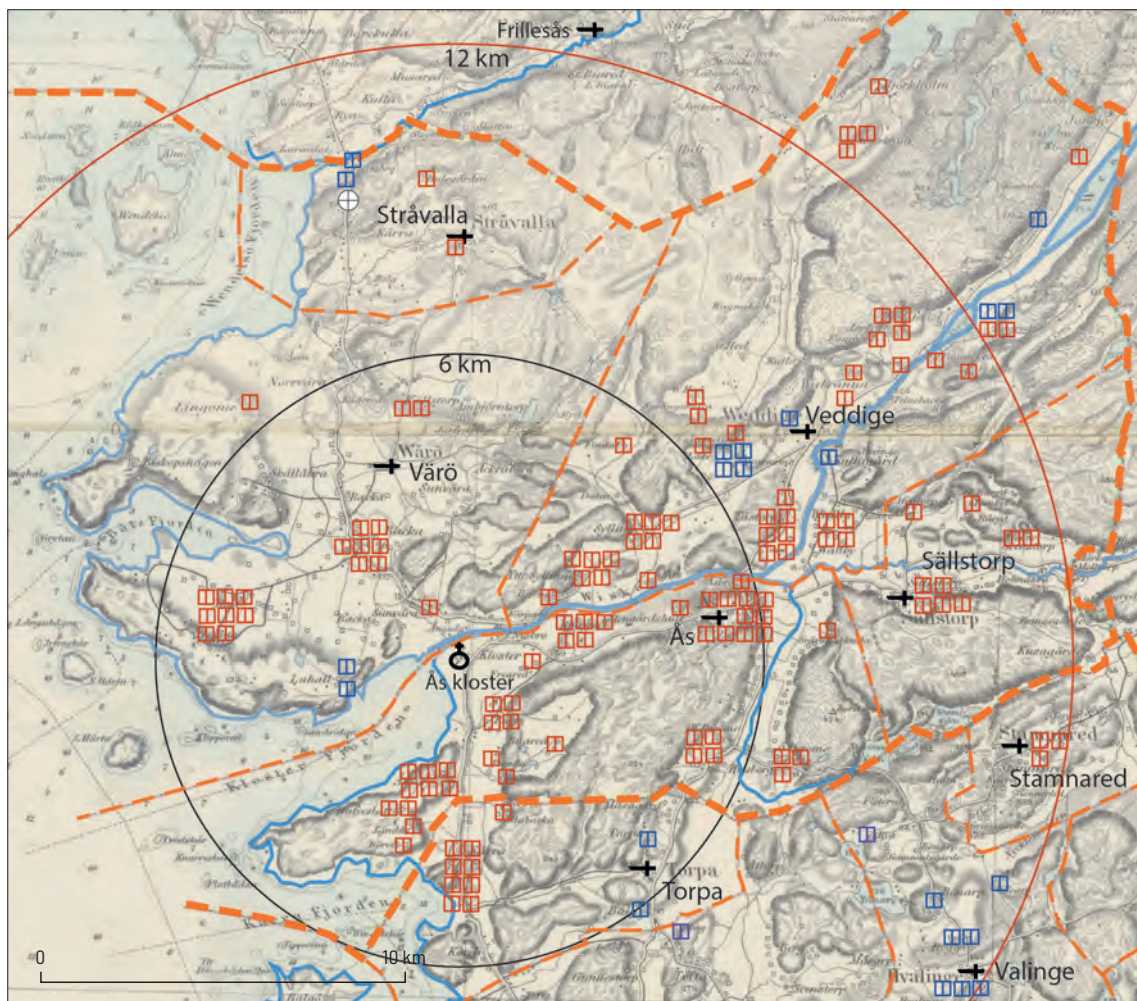
I sydvästra delen av Veddige socken låg och ligger den stora byn Syllinge som kameralt bestod av tio Ås klosterhemman. Några jordförvärv från klostrets sida är inte kända och

33. LSA M88-1:3.

34. DD 4:8 nr 146, SDHK 5500, Lovén s. 185 i denna bok.

35. LSA M88-17:1, geometrisk avmätning 1788, Georg Marin.

36. Ågoradien från kyrkan till Strucksjö var 9 kilometer.



Figur 4. Ås klosters gods i Viske härad. Rött visar äldre ägoinnehav, blått visar förvärvade hemman. Trefaldighetskapellet vid Löfta bro utmärkt. Cirklarna markerar sex respektive tolv kilometers diameter från klosteranläggningen. (Underlag generalstabskartan från 1872, blad Kungsbacka, blad Varberg).

sannolikt ingick Syllinge i klostrets primärdonation. Syllingebebyggelsen låg på norra sidan om Viskan med inägomarken i Syllans och Dalabäckens dalgångar omgivet av den bergiga 60 meter höga Byareåsen. Den kamerala redovisningen är en förenkling. Syllinge bestod funktionellt av två skilda bebyggelser Yttre och Övre Syllinge.³⁷ Torstorp med sju hemman ägdes helt av klostret. På västra sidan om Viskan låg Lundby med fyra Ås klosterhemman.

I nordost mot Marks härad låg de stora utmarkerna Veddige Västerskog, Veddige

Österskog och Vannäs skog som alla avmättes och avgränsades 1727.³⁸ Utmarken Veddige Västerskog hade även karterats 1726 då den erhöll rågångar och råmärken.³⁹

Sällstorps socken gränsade i öster till Grimmares socken i Marks härad i Västergötland, i söder till Stamnareds socken i Himle härad, i norr till Veddige socken. Socknens centrala del upptas av Skuttrans dalgång. Sällstorp var liten och räknade endast 22 hemman. Kyrkbyn bestod kameralt av nio hemman varav fem tillhörde Ås kloster och två var krono. Dessutom fanns ett socken-

37. Åsklosters siste abbot, Mats Eriksson erhöll 1533 som livstidsdonation fem gårdar i Yderfyllinge (Yttre Syllinge) och fem gårdar i Övre Syllinge (FFDR s. 344).

38. LSA M80-38:3.

39. LSA M80-38:1.

kyrkohemman och ett frälsehemman. Från 1344 finns ett intyg om att Peter Grubbes änka, en fru Ingegerd Karlsdotter bland annat hade ärvt en gård i Sällstorp med tillagor efter sin far riddaren Karl Pedersen. Kyrkbyn har av den kamerala storleken att döma förhistoriskt ursprung. Detsamma gäller möjligen för Ulvatorp med fyra hemman och mindre troligt Svenstorp med tre hemman. Därutöver fanns några enstaka hemman som sannolikt hade sitt ursprung i medeltida avgärdagårdar. För frälsehemmanet Bringsgärde och sockenkyrkohemmanet Kusagärde rörde det sig troligen om en bygdeutvidgande kolonisation. De enstaka frälsehemmanen Stora och Lilla Råred räntade 1530 tre respektive två pund smör.⁴⁰ Röntans storlek indikerar att gårdarna fött tre respektive två kor. En senmedeltida normalränta var fyra pund smör per gård, d.v.s. gården hade fyra kor.⁴¹

Värö socken utgör en halvö norr om Viskans utlopp. Socken gränsar i norr till Stråvalla socken och i öster till Veddige socken. Värö socken bestod av åtta kameralt mycket stora enheter symmetriskt grupperade runt sockenkyrkan. Egentlig kyrkby saknades och kyrkbebyggelsen inskränkte sig till prästgården. I detta fall kan ursprunget ha varit en större ägodomän som omfattade flera vikingatida gårdar/byar som bildat en gemensam territoriell socken med en centralt belägen kyrkplats.

Stråvalla socken gränsade i norr till Löftaån och Frillesås socken i Fjäre härad, i söder till Värö socken och i väster till havet. Socken bestod av 17 kamerala hemman varav sex med blandad jordnatur låg i kyrkbyn. Genom Stråvalla löpte kustvägen mellan Varberg och Bohuslän. Vid Löftabro fanns under medeltiden ett trefaldighets kapell, vilket tillsammans med gården Löfta skog 1491 förvärvades av Ås

kloster. Dessutom innehade klostret Hulegården som räntade fem pund smör.⁴²

Himle härads bebyggelse

Nedan berörs främst det som är intresse för Ås kloster och dess gods. För en fullständig genomgång av bebyggelsen hänvisas till Lovéns artikel i denna bok.

Torpa socken gränsar i norr till Ås socken, i öster och i söder till Lindbergs socken samt i väster till havet. Den stora byn Kärre med åtta kamerala hemman och avgärdagården Lillebacka ägdes helt av Ås kloster. Avsaknaden av åtkomsthandlingar och närheten till klostret talar för att Kärre ingick fundationsdonationen. Torpa kyrkby hade tolv kamerala hemman av blandad jordnatur.

Stamnareds socken gränsar i norr till Sällstorps socken, i väster till Marks härad i Västergötland, i söder till Skällinge socken och i öster till Ås och Valinge socknar. Socken är den minsta i Himle härad. Bebyggelsen bestod enligt jordeboken 1646 endast av Stamnareds kyrkby som omfattade 16 kamerala hemman varav nio var krono, tre tillhörde Ås kloster, två tillhörde sockenkyrkan och två var skattehemman. Små socknar med stora kyrkbyar brukar ha sitt ursprung i en egenkyrka under en tidigmedeltida storgård.⁴³ Som kartanalyserna (s. 307 och s. 315) visar är den kamerala redovisningen en förenkling av den faktiska bebyggelsesituationen.

Vid 1400-talets början fanns åtminstone en frälsegård i Stamnared. År 1407 sålde nämligen frälsekvinnan Christina Odda (åttauddig stjärna) till frälsemannen Pål(vel) Jönsson en fjärdedels gård i Stamnareds by som hon ärvt av Christina Kåra. Brevet är daterat på Lagaholm.⁴⁴ Pål Jönsson behöll inte gården mer än ett par år. I ett brev daterat i Öresten

40. Lovén i denna bok s. 167.

41. Gejrot 1994 appendix 1 s. 183–196. Den vedertagna avkastningen var ett medeltida lispund (6,8 kilo) smör per år och ko, vilket framgår av ett diplom från 1374: Riddaren Matts Gustavsson erkänner sig vara skyldig Peter (Erengisleson) Bonde tjugo goda kor, vilka skall överlämnas nästkommande mickelsmäss (29/9). Om detta ej kan ske, förbinder sig utfärdaren att gottgöra Peter Bonde med ett pund smör om året för varje ko som inte överlämnats (SDHK 39684).

42. Lovén i denna bok s. 165.

43. Tollin 2020 s. 167, 2010 s. 131–141.

44. SDHK 16851.



Figur 5. Ås klostets gods i Himle härad. Rött visar äldre ägoinnnehav, blått visar förvärvade hemman. Cirkelarna markerar sex respektive tolv kilometers radie från klosteranläggningen. Kartan illustrerar hur ägoinnnehavet avtar med avståndet från klosteranläggningen (Underlag generalstabskartan från 1872, blad Varberg).

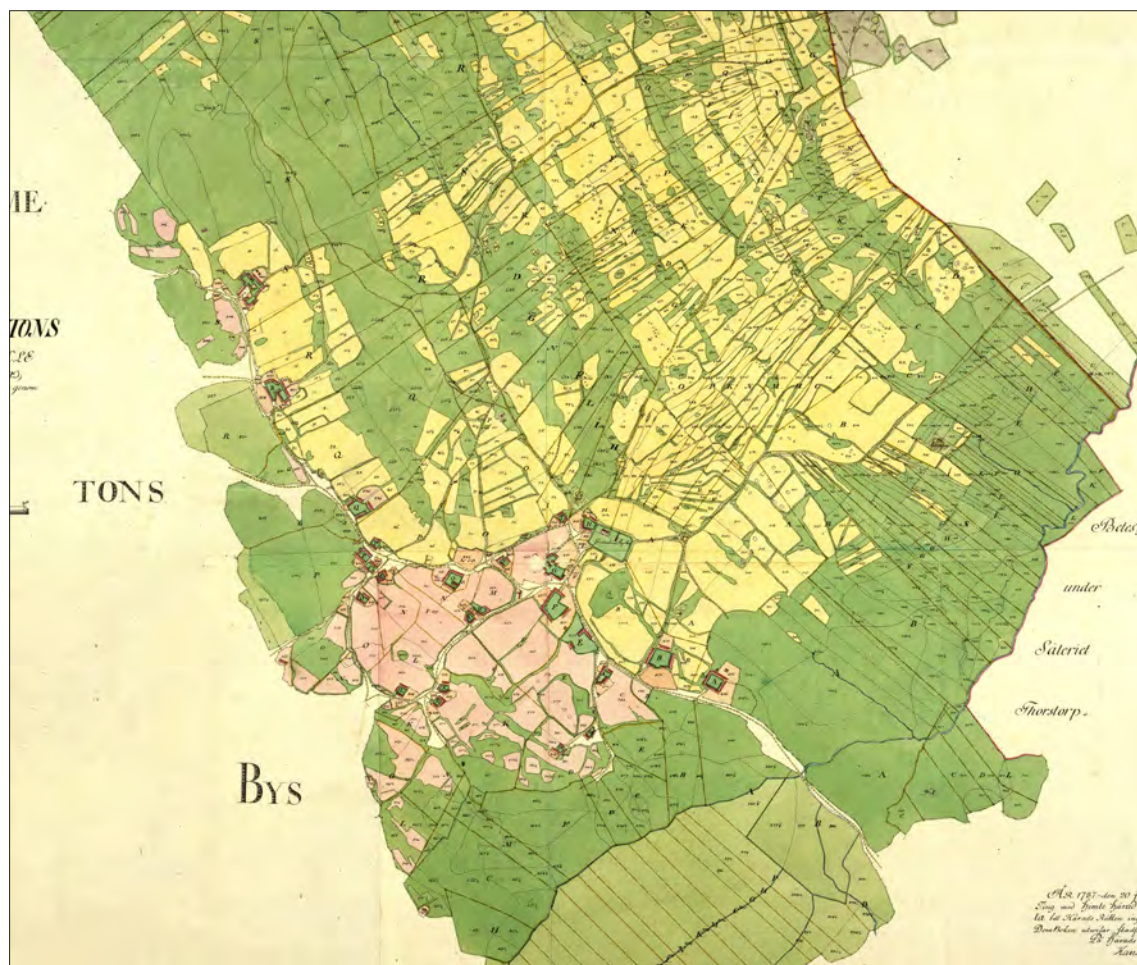
i Västergötland i maj 1410 avträder väpnaren Pål Jönsson i Vårestorp med sin hustru Ingeborgs samtycke till riddaren Svarte Nils Skåning jord i Källstorp i Vemmenhögs härad i Skåne, samt jord i Grimeton, Spannarp och Ståmnared i socknarna med samma namn i

Himle härad.⁴⁵ En av de tidigare klostergårdarna kallades 1592 för Äppelbo (litt. L).⁴⁶

Grimetons socken gränsar i norr till Gödestads och Rolfstorps socknar, i öster till Sibbarps socken, i söder till Dagsås och Spannarps socknar och i väster till Hunnestads socken (fig. 6). Socken bestod vid medel-

45. SDHK 1749.

46. SOH 3, s.45 "Abilbur".



Figur 6. Grimeton saknar tidiga geometriska kartor. Storskifteskartan 1782 visar en spridd by med hustomter och lyckodlingar (rosa) söder om det centrala åkergärdet. Den tornlösa kyrkan med sin rektangulära kyrkogård har dock ett fristående klocktorn. De blockformiga åkrarna söder och öster om kyrkan skiljer ut sig från bandparcelleringen i norr (LSA M17-2:2).

tidens slut av 35 kamerala hemman fördelade mellan Grimetons kyrkby 17 hemman, Tors-
torp nio, Tjärby tre samt sex kamerala ensam-
gårdar. Kyrkbyn bestod av sju kronohemman,
sex frälsehemman, två sockenkyrko-
hemman och två skattehemman. De rumsliga och ka-
merala förhållandena talar för att de söder om
liggande bebyggelserna Gårdshörne, Öxna-
mosse var avgärda till Grimeton. Av samma
skäl var sannolikt Änglarp avgärda till Tjärby.

Socken har en tydlig topografiskt rela-
terad uppdelning. I västra delen av socknen
bildade inägorna till Grimetons kyrkby och
Torstorp en större sammanhängande inägo-
mark. Åkermarken och bebyggelsen var dock

rumsligt skilda åt. Östra delen utgjordes av en
vidsträckt utmark som sträckte sig till Vala-
sjön och Skärsjön i Sibbarps socken i Faurås
härad.

Grimeton omtalas som *mansio* och
kungalev 1231. Det finns dessutom uppgift
om att till gården hörde landbor/gårdar i byn
Vare i Träslövs socken cirka åtta kilometer åt
sydost.⁴⁷ Det rör sig således om en funktionell
enhet som åtminstone har omfattat två större
bebyggelser. Storleken på denna domän fram-
går av att dessa bebyggelser avkastade 8 mark
silver årligen. Det är troligt att Grimetons sju
kronohemman var ett arv från 1200-talets
kungalev. Detta skulle också förklara krono-

47. Vare är den sydligaste bebyggelsen i Träslövs socken som gränsar till Yttre Ås i väster och därmed också till
Varbergs föregångare Gamla Köpstad (LSA M70-16:1, 1817).

naturen hos flera mindre förmodade avgärdahemman. Cirka 1300 pantsatte greve Jakob av Halland Grimeton och tre andra gods till Henrik Moryn för 500 mark kölnisk vikt. Möjligen bildade även de sex frälsehemmanen som ingick i transaktionen tidigare en storgård vid sidan om kungalevet.⁴⁸

Under tidig medeltid bestod Grimetons kyrkby troligen av en eller två storgårdar. Den territoriella socknens ursprung bör ha varit en personlig socken med en egenkyrka i kungsgården. Torstorp och Tjärby har sedan tillförts den territoriella socknen.

Byastudier och indikationer på äldre storgårdar

Av främst kamerala skäl och sockenterritoriernas utformning har ett antal möjliga tidigmedeltida storgårdar identifierats. Dessa ska nu undersökas mot rumsliga egenheter i hustomternas placering och åkermarkens fördelning för att stärka eller avvisa hypotesen.

Lantmäterikartor och retrogressiv forskning

Äldre storskaliga kartor har med framgång använts för att rekonstruera medeltida bebyggelseförhållanden i Östergötland, Västergötland, Uppland och Småland.⁴⁹ Historiska geografer kallar detta ett retrogressivt angreppssätt d.v.s. att med ett yngre källmaterial belysa äldre förhållanden.

Kulturgeografen Mats Widgren har utifrån s.k. tegskifteskartor studerat åkertegarnas rumsliga fördelning, form och annat för att klarlägga de bohuslänska byarna ursprung och äldre karaktär. Han konstaterar att teg-

skiftade byar kunde ligga sida vid sida med bebyggelse som hade sin åker i fullständiga sårågosystem. Vidare att det fanns både egaliserade byar och byar med ett till synes fullständigt slumpmässigt tegskifte.⁵⁰ Widgren menar att det bohuslänska tegskiftet fanns redan under medeltiden och att det inte var en sen företeelse betingad av 1600-talets hemmansklyvning, d.v.s. uppdelning av ett kame-ralt hemman på två eller flera gårdsbruk.

Genom att analysera åkermarken, tegarnas form och fördelning, teglagens utseende och riktning kan sålunda betydligt äldre förhållanden utläsas. Om vissa gårdars tegar ofta förekommer parvis indikerar detta en sekundär klyvning. Om en viss gårds ägotegar är betydligt större än de andra gårdarnas kan ursprunget eventuellt sökas i en tidigmedeltida storgård osv. Andra företeelser som är av betydelse är förekomst av hemägoblock d.v.s. åker i anslutning till hustomten och större sårågor som bryter mot byns ägoblandning i övrigt. Namn som *Toftåker*, *Tofterna* m.m. liksom bebyggelsenamn som *Bosgård*, *Hovgård* kan också leva kvar även sedan dess ursprungliga funktion har gått förlorad.⁵¹

Hallands äldre bebyggelses rumsliga struktur har i flera studier analyserats av kulturgeografen Pär Connelid. Connelid har visat att agrarbebyggelsen har omstrukturerats flera gånger från yngre järnålder till 1800-talet. Han framhåller särskilt hägnadslagen och fredningssystemens betydelse både för hustomternas växlande läge och åkermarkens upptagande och igenläggning.⁵²

Under senare år har bl.a. Connelid dessutom påvisat troliga medeltida storgårdar i Stafsinge, Tröinge och Skrea byar öster om Falkenberg. I Stafsinge har en tidigmedeltida storgård undersökts arkeologiskt av

48. DD 2:5 nr 116. Lovén i denna bok s. 188.

49. Ericsson 2012, Helmfrid 1962, Erikson & Lovén 2006, Tollin 1999, 2010, 2012.

50. Widgren 1997. I de egaliserade byarna hade gårdarna gjorts likstora i åker- och ängsareal, i förekommande fall även likstora i byamålet. Egaliserade byar är ofta en indikation på att en bybebyggelse kontrollerades av en ägare eller annan överordnad kraft.

51. Riddersporre 1995, Connelid 2004 s. 392.

52. Connelid 1999. En tidig beskrivning av de agrara förhållandena i mellersta Halland är Nils Stenströms studie av Slöinge och Eftra socknar 1600–1870. Stenström 1945 använder främst storskiftes och laga skifteskartor som källor. Det är dock inte fråga om någon retrogressiv analys i detta fall även om vissa noteringar görs om äldre förhållanden.

Påvel Nicklasson.⁵³ Connelid har utifrån en tegskifteskarta från 1818–26 visat att fyra av Stafsinges hemman har rumsligt närliggande åkertegar. Eftersom åkertegarna inte slumpmässigt följs åt föreslår Connelid att de kan vara rester av en uppdelad tidig storgård. Den stora byn Skrea bestod av två funktionellt skilda bebyggelserna Nedre Skrea och Övre Skrea. I Nedre Skrea fanns namnet *Hofgården* och sex hemman misstänktes ha haft sitt ursprung i en storgård. Även i byn Tröinge finns indikationer på en äldre storgård.⁵⁴ En analys av åkerinnehavet visar att den stora kyrkbyn Tvååker i Himle härad tidigare var uppdelad på de två bebyggelserna Övre Tvååker och Nedre Tvååker.⁵⁵ Nedan ska några bebyggelser i undersökningsområdet analyseras med denna metod.

Samfällda utmarker som bebyggelsehistorisk källa

Samfällda utmarker hade åtminstone i centrala Tiohärad i Småland ofta ett ursprung i ett primärt ägoområde med en central yngre järnåldersenheter och medeltida avgärdaenheter.⁵⁶ Dessa s.k. skogelag visar således de gränser egendomen hade vid medeltidens ingång. Före den agrara revolutionen präglades markanvändningen i nordvästra Skåne särskilt på Kullahalvön och på Bjärehalvön av vidsträckta, för flera bebyggelser samfällda, skoglösa utmarker i vilka inägomarken bildade större och mindre betesfredade öar.⁵⁷ Långt fram i tiden saknade dessa utmarker fastställda rågångar mellan de inblandade bebyggelserna och ibland även mellan socknarna s.k. fälader.

Det sydhalländska landskapets äldre markanvändning och rumsliga struktur hade ett likande mönster. De skiljer sig därmed från skogelagen i det inre Götaland. Några av norra Hallands utmarkssamfälligheter indikerar dock en tidigare samhörighet mellan de ingående delägarna/bebyggelserna.

Hallands lantmätare och kartor

Från den danska tiden finns inga halländska byakartor. Den danske geografen Johannes Mejer upprättade strax före den svenska erövringen stadskartor över Laholm och Båstad samt en geografisk karta över hela landskapet. Det storskaliga lantmåterimaterialet är över lag ganska begränsat före laga skiftesperioden.⁵⁸ Vissa socknar saknar nästan helt lantmåterimaterial från perioden före 1800-talets mitt. Detta gäller t.ex. Värö socken med sina stora byar där bara vissa hemman avmättes på 1690-talet. Den äldsta storskaliga halländska kartsamlingen är lantmätaren *Johan Söderlings* geometriska jordebok från 1690–1700.⁵⁹ Jordeboken består av avmätningar med utförliga textbeskrivningar av cirka 200 krono- och frälsehemman inklusive ett antal säterier som berördes av Karl XI:s reduktion och därmed tillhöriga jordtransaktioner. Inga av Ås klostrets tidigare hemman avmättes dock. Söderling efterträddes av *Peter Vikman*. Under 1720- och 1730-talen upprättade Vikman tegskifteskartor över flera stora halländska byar.⁶⁰ Tidsmässigt överensstämmer dessa kartor med Hallands Landsbeskrivning från 1729. Det är Vikman som har upprättat de flesta av tegskifteskartorna som

53. Stafsinge RAÄ 116. Nicklasson 2001, 2004.

54. Connelid 2004 s. 375 f., s. 380–383, s. 388 ff.

55. Connelid 2009 s. 4 f

56. Tollin 1986, 1999.

57. Tollin 1992, 2001.

58. De äldre halländska småskaliga eller geografiska kartorna har presenterats av Pablo Wiking 2010.

59. LSA M2. Johan Söderling (Ekstrand nr 2004) arbetade vid skånska kommissionen 1681. I början av 1680-talet tjänstgjorde han i Bohuslän och Halland. År 1685 fick Söderling fullmakt som lantmätare i Hallands län där han arbetade fram till sin död 1722.

60. Peter Vikman (Ekstrand nr 2005) tog lantmåterixamen 1697 och blev ordinarie lantmätare i Ingermanland 1701, men kunde på grund av kriget inte uträtta något där. Han blev 1704 fången vid ryssarnas erövring av Narva och tillbringade 16 år i fångenskap i Sibirien. Vikman kom tillbaka till Sverige 1722. Samma år blev han ordinarie lantmätare i Hallands län.

användes i denna studie, t.ex. de över Västra och Östra Derome i Ås socken, Stamnareds kyrkby 1731 samt Yttre Syllinge och Torstorp i Veddige socken.⁶¹ Flera av Vikmans kartor är emellertid selektiva tegskifteskartor där endast ägorna till ett eller ett par hemman i en större by avmättes. Så karterades t.ex. bara två (nr 3 och nr 5) av 25 hemman i Spannarps kyrkby 1738.⁶² Senare under 1700-talet gjordes ytterligare geometriska kartor av *Jakob Kanter* och *Georg Marin*.⁶³

När de halländska gårdarna redovisats på 1700-talets geometriska byakartor har de nästan undantagslöst förlorat sina äldre namn. I stället används brukarnamn enligt mönstret *Jon Andersgården*, *Per Svensgården* och liknande. Företeelsen är också vanlig i Västergötland. Men någon överensstämmelse mellan namnen på 1700-talets bönder och hemmans-namnen kan inte påvisas. Namn-

skicket är således äldre än de tidigaste geometriska kartorna, möjligen låstes namnen i samband med att den första svenska jordeboken upprättades 1646. Redan i kartakterna från början av 1700-talet och i Hallands landsbeskrivning 1729 var de kamerala hemmanen delade på två eller flera gårdsbruk (bönder).⁶⁴

Ägodomänen söder om Viskans nedre lopp

Bebyggelsen Ås kloster omtalas 1686 som Kungsladugård. Den svenska kronan förpantade egendomen 1687 till överdirektören Spiering-Silfverkrona som också fick säterifrihet. Det saknas goda äldre kartor i lantmäteriets arkiv. Från 1759 finns två konceptkartor. Den ena visar området kring Viskans mynning och inägomarken till Ås kloster och Bäckes by.⁶⁵



Figur 7. År 1835 gjordes en ny konceptkarta efter 1759 års karta över Kungsladugårdens inägor av lantmätaren Hugo Frans Löhr. I Viskans mynning syns Klosterholmen och öster om Kungsgården är åkermarken utmärkt med olika färger (Lmy-13-Ås-32).

61. LSA M88-6:1, 7:1, LSA M61-2:1, LSA M80-34:2.

62. LSA M59-3:1.

63. Jakob Kanter (Ekstrand nr. 2006) var född i Finland. Han tog lantmäteriexamen 1739 och flydde till Sverige 1741. Kanter arbetade i Blekinge 1742–44 där han bl.a. mätte upp gränsen mot Kronobergs län. Georg Marin (Ekstrand nr. 2007) född 1729 var syssloman vid silkesaveln i Lund, lantmätare i Halland 1759, död 1814. Marin hade två döttrar som gifte sig med lantmätare.

64. Övergången från danskt till svenskt styre innebar även en rad kamerala förändringar. År 1651 förmedlades (nedskrivning av hemmanstal) ett stort antal hemman. Jordnaturen förändrades också genom bl.a. byten, skatteköp och etablerandet av nya säterier t.ex. Björkhult i Veddige socken (HL s. 403).

65. Lmy-13-Ås-11.

En annan karta upprättades 1759 på grund av ett tvistigt område mellan Viske och Himle härader (fig. 7). Tvisten ledde till en fullständig avmätning av den samfälliga utmarken för bebyggelserna Kungsgården-Ås kloster, Paradis, Vrån, Buared, Bäck, Bjurum, Stengårdshult, Åsby och Västra Derome.⁶⁶

Även om det är dåligt med kartor för Ås-kloster finns information om de viktigaste agrara nyttigheterna i Hallands landsbeskrivning 1729. Av denna framgår att åkern dels bestod av lerjord, dels av sandjord. Ängen var till hälften hårdvall och mossbackar och till hälften god äng. Klosterholmen i Viskans utlopp utgjordes av gräsmark. Gärdesgårdarna var till större delen av sten men det förekom även en del torvvallar. Förmodligen avsågs s.k. gropavallar där massorna från ett grävt dike lades upp vid sidan av diket så att en hägnad bildades. Egentlig skogsmark saknades förutom en liten alskog i en ängslycka vid gården. Det fanns inte heller någon torvmosse. Mulbetet var samfällt med kringliggande byar. En viktig tillgång var det laxfiske som fanns cirka fem kilometer uppströms Viskan, strax nedanför Åsbro. Därtill ska läggas ett *märlesätt* för småfisk samt en *landgång* (d.v.s. rätt till fisket längs en remsa längs stranden) vid Saltsjön. Kungsgårdens pantinnehavare hade i början av 1700-talet förbjudit intilliggande byar, bl.a. Syllinge och Åsbro att fiska i Viskan med hänvisning till det kungliga laxfisket; ”hwarest intet fiske får idkas förmedelst kongsfisket till Åhs Clåster som är bygd öfver åen [Viskan] strax wid denna gården [Åsbro] och des ågor”.⁶⁷

De enstaka Ås klosterhemmanen Paradis och Vrån gränsade i väster till Årnäs. Men de var delaktiga i den stora bergiga samfälligheten söder om Viskan och geografiska skäl gör det troligt att de var medeltida avgärdshemman till Ås kloster eller mindre troligt byn Bäck.

Det saknas medeltida uppgifter om kyrkbyn Åsby som kameralt bestod av elva Ås klosterhemman vid 1500-talets slut.⁶⁸ Den kamerala redovisningen är en förenkling. Åsby bestod 1778 av två funktionellt självständiga bebyggelser, Nedre Åsby och Övre Åsby. Gårdarnas hustomter låg i två klungor söder om inägomarken på gränsen till utmarken. Den ena låg vid den lilla tornlösa kyrkan och det andra cirka 900 meter åt öster.⁶⁹ Av den renoverade storskifteskartans textbeskrivning framgår inte hur Åsbys ägoblandning såg ut före storskiftet men en äldre tegindelning kan tydligt urskiljas även om tegarna inte kan relateras till vissa hemman. En tredje bebyggelse var Bossgårdarna väster om kyrkan som inte deltog i tegskiftet utan hade sin inägomark särhägnad. Namnet är relaterat till *Bosgården*, som var en förvaltningsgård i en tidigmedeltida godsdomän.⁷⁰

Bossgård var uppdelad på två gårdsbruk 1778 men hade sin åker och äng i ett gemensamt hemägoblock väster om Åsbys åkergärde (fig. 8). Uppdelningen på två gårdar har således skett genom en sekundär hemmansklyvning. I förrättningen 1778 avmättes även hemmanet Berget i kyrkbyns i östra hussamling. Berget eller Mats Svensgård (nr 9) låg i ägoblandning med de andra hemmanen i Åsby. Sammanlagt innehade Mats Svensgården tolv

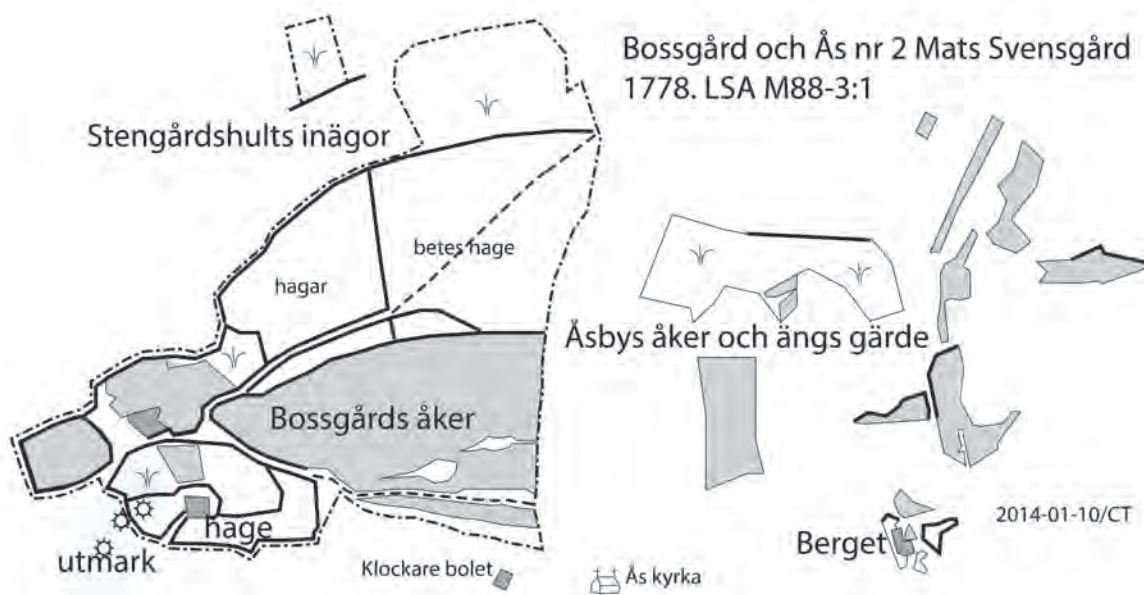
66. Kartan upprättades av den unge lantmätaren Kristofer Hök (Ekstrand nr. 2048) som senare blev brännvinsinspektör och kronofogde i Småland. År 1809 skiftades den gemensamma utmarken mellan 43 hemman i Ås socken. Som delägare ingick som tidigare nämnts bebyggelserna Kungsgården (Ås kloster), Paradis, Vrån, Buared, Bäck, Bjurum, Stengårdshult, Bossgård, Åsbro, Hallagård, Övre och Nedre Ås samt Västra Derome (Lmy-13-Ås-10, LSA M88-1:3). Åsby kyrkby bildade på 1810-talet ett skifteslag med de mindre bebyggelserna Åsbro, Bossgård och Svärtingskulla (Storskifte av inägor 1818, LSA M88-20:2).

67. HL s. 466, HL s. 463, HL s. 427.

68. Byn hette före 1500-talets slut bara Ås (Sol 2003 s. 180). Hulegården och Äckregården omtalas med egna namn i Varbergs läns jordebok 1592.

69. LSA M88-1:3.

70. Se även Connelid 2006. Bosgård med stavningsvarianter förekommer både som självständiga bebyggelser och som hemman i större byar. Harrys Ståhl föreslår fogdegård eller liknande, SOH del 3, s. 93.



Figur 8. Bossgårds åkergärde (grått) och beteshagar är inte blandade med Åsbys övriga hemman. Mats Svensgård (Berget) har ett tiotal större och mindre åkertegar i ett oregelbundet tegskifte med övriga hemman i Åsby (bearbetning Clas Tollin).

åker- och ängstegar. Tegarna var spridda över inägomarken i ett oregelbundet tegskifte.⁷¹

Sammanfattningsvis visar kartanalysen att Övre och Nedre Åsby troligen var två tidigmedeltida bebyggelser med samma ägare. I den ena fanns kyrkan (eller en föregångare) som möjligen var uppförd som en egenkyrka vid en storgård. Senare delades marken upp på landbougårdar som efter hand utvecklade ett komplicerat tegskifte. Åsby uppvisar en liknande rumslig struktur som andra halländska bebyggelser med en större gård med särägoåker och resten av byns hemman i en oregelbunden ägoblandning (se not 54).

Stengårdshult strax väster om Åsby bestod på 1500-talet av två Ås klosterhemman. Gårdarna ingick i den donation som klostrets sista abbot Mats Eriksson erhöll 1533. Några uppgifter om när och hur Stengårdshult hade kommit i klostrets ägo finns inte. År 1760 avmättes hemmanet Nils Persgården i ett slags

storskifte mellan de tre brukarna. Det andra hemmanet Lars Eriksgården ingick inte i förrättningen och byns två hemman hade således sina inägomarker i särägoblock.⁷²

Åsbys ängar gränsade i väster till Bjurums ägor som hade sin inägomark ner mot Viskan.⁷³ Kameralt bestod Bjurum av sju Ås klosterhemman 1592. Den kamerala storleken och namnet talar för ett förhistoriskt ursprung. Hur dessa kommit i klostrets ägo är okänt. Johan Söderling gjorde 1687 en jordrevning utan kartor.⁷⁴ Tegskifteskartan från 1777 omfattar sex av byns hemman medan det sjunde Per Andersgård inte ingick i förrättningen och hade sin mark för sig.⁷⁵ Orsaken till detta kan möjligen sökas i äldre förhållanden. Per Andersgården kan t.ex. ha varit en förvaltargård för den övriga bebyggelsen. Tegskiftet är svårtolkat. Men Lerhuset eller Jöns Bengtsgård har sina ägor väl samlade i västra delen av byn. Georg Marin noterar även att, till

71. Uppdelningen av inägomarken mellan en by i ägoblandning och en bosgård i särägoblock har flera paralleller i södra Sverige t.ex. Viby och Sväm i Östergötland. Helmfrid 1962 s. 220–231, Tollin 2010 s. 78 ff.

72. LSA M88-14:1.

73. LSA M88-21, 1777.

74. LSA M1:175.

75. LSA M88-2:1.

Måsågård eller Nils Larsgård hör en enfota, förfallen och oduglig kvarn som det inte lönar sig att hålla i stånd eftersom vattendraget är för litet. Karis eller Nils Andersson gården har en liten inhägnad potatishage. Vid Lerhusets hustomt finns en ”dyngelplats”.

Freared väster om Bjurum var ett enstaka klosterhemman 1592.⁷⁶ Ågorna gränsade i väster till Ås klosters östra gårde och i sydväst till dess beteshage. De rumsliga förhållandena talar för att gården var avgärda på Ås klosters mark. Freared karterades 1778.⁷⁷ Enligt textbeskrivningen fanns rester av ett tegelbruk nordväst om hustomten samt ”blålera på en ahlms djup under sanden”. Detta är den enda lertäkt som omtalas i klostrets närhet och kan ha använts för tegeltillverkning för olika klosterbyggnader.

Bäck ligger cirka 1,5 kilometer sydöst om Ås kloster. Byn bestod kameralt av fyra Ås klosterhemman. Hemmanen Ringagård och Kappebol har egennamn som avviker från det gängse namnskicket med personnamn. Båda omtalas som Ås klostergårdar i byn Bäck 1592.⁷⁸ Namnen Kappebol, Ringagården och Bäck förekommer även i Söderlings jordrevning 1687.⁷⁹ På konceptkartan 1759 är Bäcks åkergräde redovisat. Bäck's Ringagård och Per Andersgård avmäts i särskilda förrättningar 1778 och 1793.⁸⁰ Ovanstående innebär att byn Bäck kan ha bildats genom sammanflyttning av flera mindre bebyggelser och inte genom uppdelning av en äldre storgård. De rumsliga förhållandena i övrigt motsäger inte att Bäck, Ringagård och Kappebol är medeltida avgärdaenheter till Ås kloster.⁸¹ Även det enstaka Ås kloster-hemmanet *Buared* är troligen ett avgärda-hemman. Utmarken till ovanstående hemman omtalas 1778 som mycket bergig och samfälld för hela socknen, vilket

inte riktigt stämde eftersom Östra Deromes utmark inte ingick.

Den ursprungliga Ås klosterdomänen har troligen omfattat ett större område söder om Viskans mynning. Möjligen ingick även Kärra i Torpa socken, och Torstorp samt Övre och Yttre Syllinge i Veddige socken. Avsaknaden av förvärvsuppgifter, den enhetliga jordnaturen, frånvaron av andra jordägare och närheten till själva klosteranläggningen talar för att detta var kärnan i primärdonationen.

Årnäs

Årnäs by med Årnäshalvön utgjorde Ås sockens västligaste del. Byn räknade sex klosterhemman 1646. Årnäs och den på ägoområdet belägna handelsplatsen/staden Aranäs donerades till Ås kloster av kung Magnus Eriksson vid 1300-talets mitt. Årnäs och handelsplatsen vid Klosterfjorden ingick således inte i Ås klosters primärdonation.⁸² Donationen av Årnäs bekräftades av kung Erik av Pommern 1401 och hade tidigare bekräftats av drottning Margareta vilket visar att det rör sig om gammal kronojord. Det är således inte uteslutet att Årnäs hade sitt ursprung i ett kunglev.⁸³

För byn Årnäs finns en storskalig karta från 1766 där gårdarnas ägoinnehav går att rekonstruera (fig. 9). Årnäs och de enstaka hemmanen Duveslätt, Lindås, Rörvik ingick i samma byalag. Bebyggelserna hade dessutom en från socknen i övrigt avskild gemensam utmark i form av Årnäshalvön mellan Klosterfjorden och Kärrafjorden. Utmarken beskrevs som ganska liten och bestod av berg, ljungbackar och ”någre utmed stranden varande gräsfläckar”, samt att den var otillräcklig [som bete] i torrår.⁸⁴

76. VLJb 1592.

77. LSA M88-9:1

78. VLJb 1592.

79. LSA M1:176, 177, 181, 190.

80. LSA M88-9:1, M88-5:1.

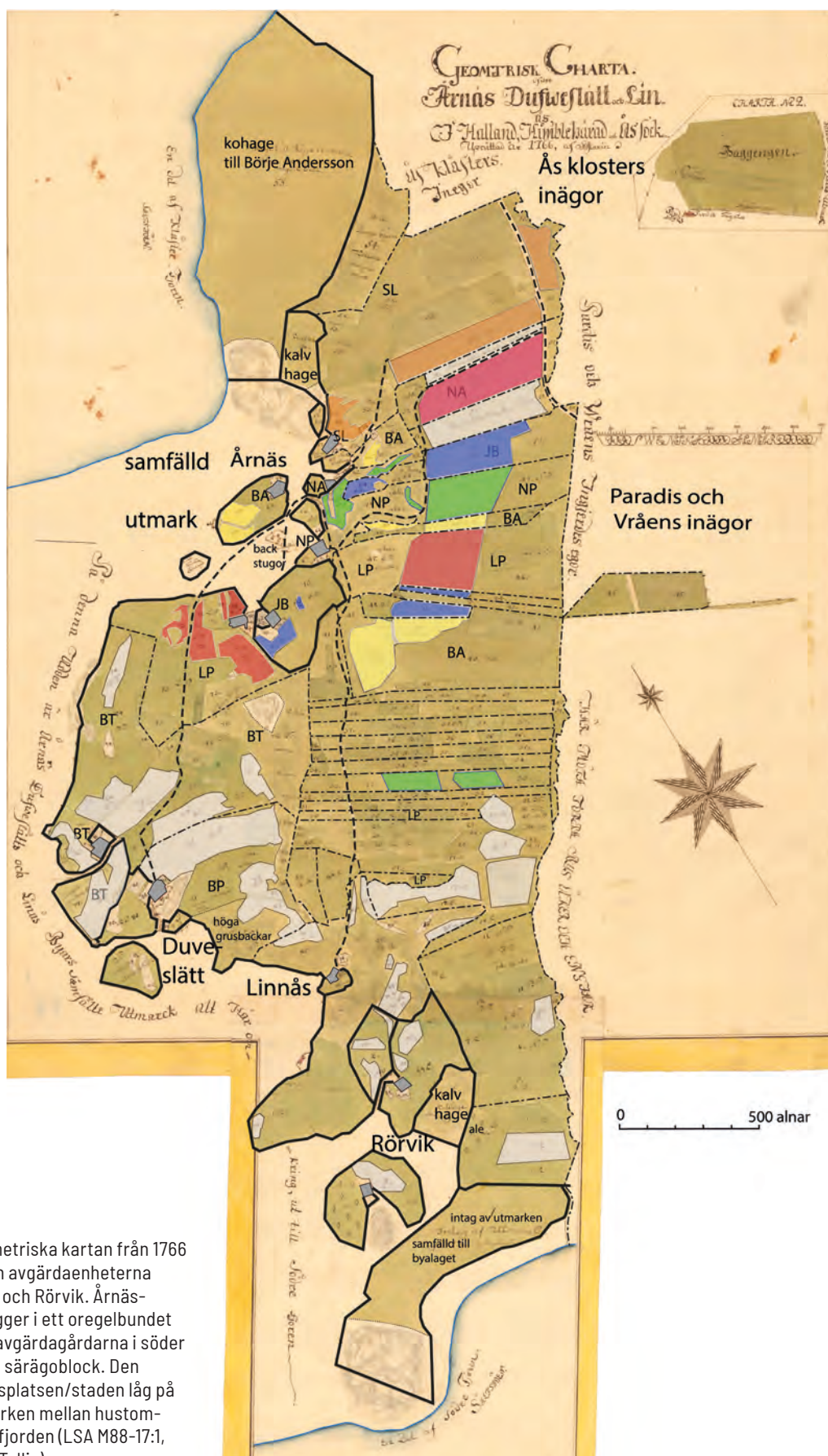
81. Större delen av byn laga skiftades 1849 (LSA M88-5:3).

82. I Aranäs har påträffats del av en tysk brakteat från 1200-talet och ett viktlo av bly. Dessutom finns namnet

Bystaden. Nordqvist 2003 s.19, s. 28. Skogsberg 2005 s. 51 ff.

83. DD 4:8 nr 146, SDHK 5500, Lovén i denna bok s. 185.

84. LSA M88-17:1.



Figur 9. Den geometriska kartan från 1766 visar Årnäs by och avgärdaenheter Duveslätt, Linnås och Rörvik. Årnäs-gårdarnas åker ligger i ett oregelbundet tegskifte medan avgärdagårdarna i söder har sin åker (grå) i särägoblock. Den medeltida handelsplatsen/staden låg på den samfällida marken mellan hustomterna och Klosterfjorden (LSA M88-17:1, bearbetning Clas Tollin).

TABELL 2. VÄSTRA DEROME 1725.

Västra Derome	Litt.	Brukare	Kor	Kalvar	Hästar	Ko-ekvivalent	Hö lass	Åker tnl
Per Andersgård	A	2	12	4	4	20	18,0	14,5
Anders Torbjörns gård	B	2	8	8	4	18	20,5	11,7
Bengt Andersgård	C	3	12	4	6	23	22,1	11,0
Lars Torbjörns gård	D	2	12	4	4	20	23,5	12,0
Bengt Andersgård	E	1	4	4	4	12	10,3	5,3
Olof Andersgård	F	2	6	6	4	15	21,0	9,0
Nils Olssonsgård	G	3	20	0	6	29	30,0	11,0
Jon Persgård	H	2	8	8	4	18	18,3	10,0
Summa		17	82	38	36	155	163,7	84,5

Några medeltida uppgifter om ägarförhållandena till Duveslätt, Lindås och Rörvik finns inte men den enhetliga jordnaturen med enbart Ås klosterhemman i 1592, de kamerala storlekarna och de rumsliga förhållandena och att bebyggelserna ingick i samma byalag på 1700-talet tyder på ett gemensamt ursprung, där Årnäs var bolby på vars ägoområde de övriga var avgärdagårdar.

Vid stranden av Klosterfjorden fanns ett ”godt gråstensbrott”, med stenar som i större och mindre flisor var tjänliga till fästningsbygge. De kunde lätt transporteras bort sjöledes men eftersom de var svåra att forsla över land användes de endast till spishållar och byggnadsmaterial i de närmast belägna ”markemäns” hus. Troligen hade material från stenbrottet använts redan under kloster tiden. Något havsfiske bedrevs inte men i fjorden fiskades med nät och krok som dock sades inte var särskilt givande.⁸⁵

Derome

I de medeltida beläggen går det inte att skilja Östra och Västra Derome från varandra. År 1365 sålde Torsten Nilsson (gumsehuvud) ett gods i bl.a. Derome till den nordhålländske frälsemannen Ebbe Pik. Sammanlagt sålde Torsten Nilsson nio egendomar i norra Halland, belägna i Grimeton, Derome, Vallby,

Frydaboda, Arnedal, Alelöv, Ljunghem, Blixeryd och Järnkesryd.⁸⁶ År 1383 innehade väpnaren Karl Nilsson två gårdar i Derome.⁸⁷ Det fanns således frälsejord i åtminstone den ena av Deromebyarna på 1300-talet.

Kameralt bestod Västra Derome av fyra Ås klosterhemman, tre kronohemman och ett sockenkyrkohemman. De faktiska gårdsbruket var betydligt fler. Detta framgår av textbeskrivningen till tegskifteskartan från 1725 (tabell 2).⁸⁸ De åtta kamerala hemmanen var då fördelade på 17 brukare d.v.s. funktionella gårdar.

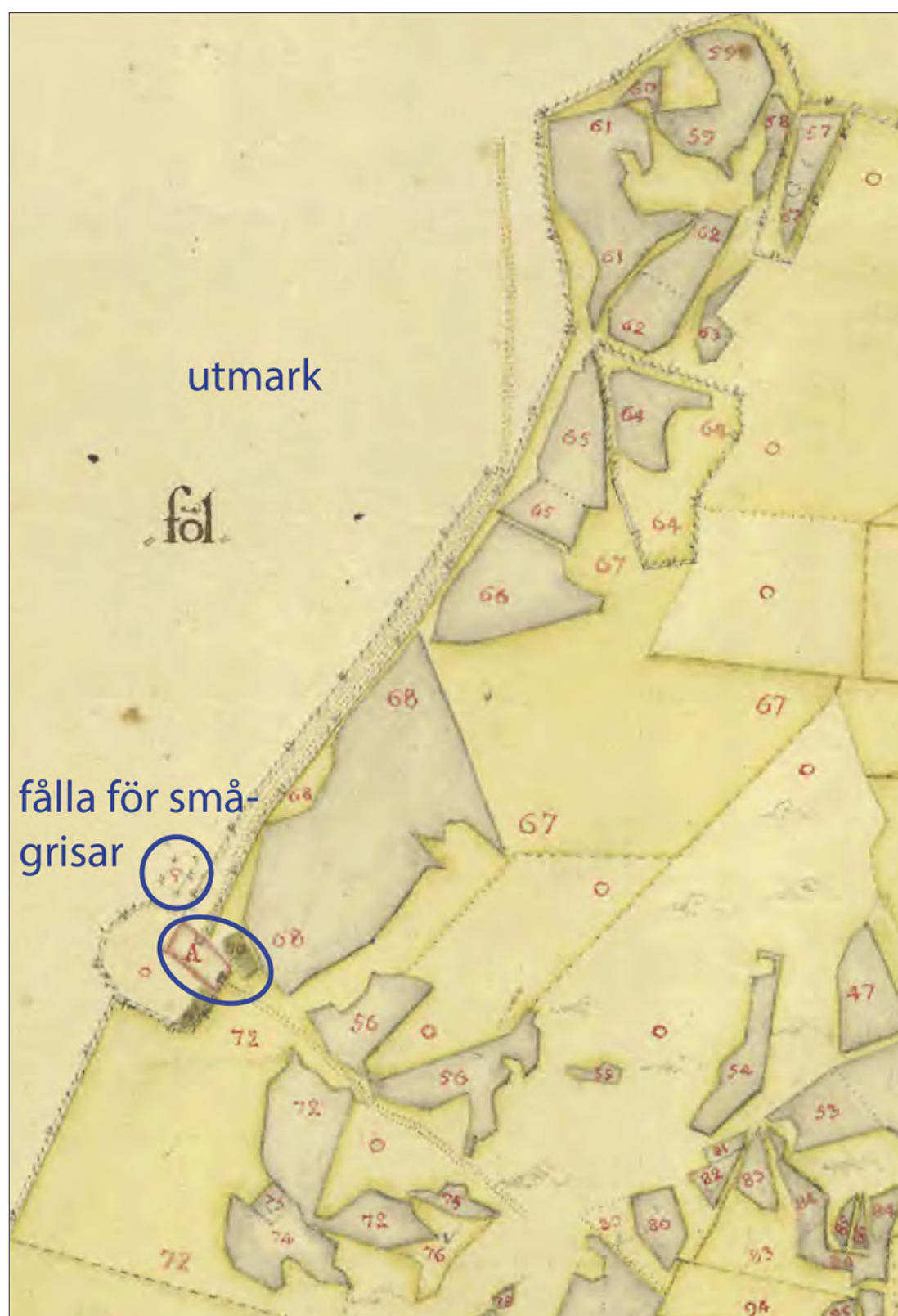
Peter Vikmans textbeskrivningar är särskilt värdefulla genom att de inte bara innehåller kvantitativa uppgifter om åkerareal och höskörd utan också om antal brukare på varje kameralt hemman och hur många djur som kunde stallas över vintern. Uppgifter om de agrara förhållandena finns således för varje hemman i Västra Derome. *Per Andersgård* (A) vars hustomt låg för sig längst i norr hade två åbor som hette Jöns Månsson och Nils Persson (fig. 10). Åkerarealen var 14 ½ tunnland och besåddes årligen (ensäde) med 1/3 råg och 2/3 blandsäd d.v.s. korn och havre. Ängen var dels högt belägen god hårdvall, dels skarp (mager) äng beväxt med ljung och enebuskar. Dessutom fanns ”våt och kall” ängsmark. Avkastningen var 18 lass hö under medelgoda år.

85. LSA M88-17:1.

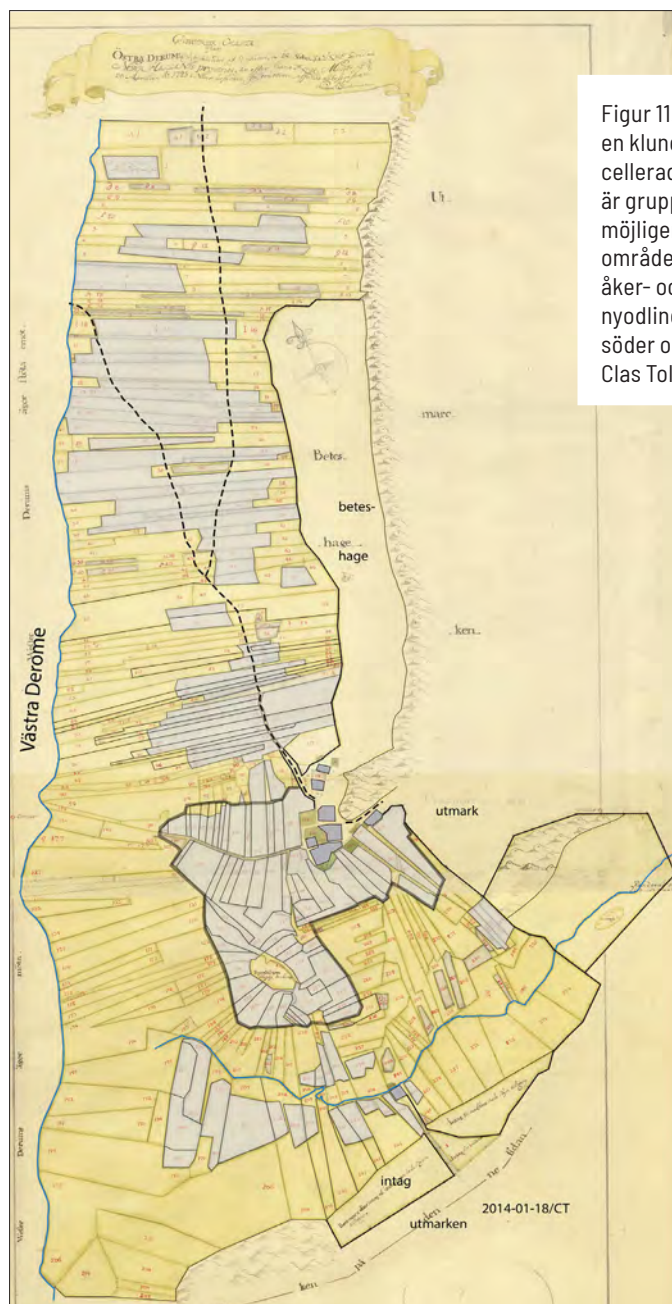
86. SDHK 8645.

87. Väpnaren Karl Nilsson gav sin hustru Margareta ”Røzdatter” 100 mark svenska penningar i morgongåva och pantsatte härför en gård i ”Hjortanæs”, en i ”Vllarydh” och en i Björnstorp i Kinds härad samt i Halland gården Svenstorp i Lindbergs socken och två gårdar i ”Dyreme” (SDHK 12455).

88. LSA M88-6:1.



Figur 10. I Västra Derome låg hustomten till Per Andersgården (A) för sig längst i norr på gränsen till utmarken. Norr om hustomten är en liten fålla som användes till att avvänja smågrisar från att dia (LSA M88-6:1).



Figur 11. Östra Derömes hustomter är väl samlade till en klunga omgiven av något högre liggande bandparcellerad åker i väster och söder. Ett annat tegsystem är grupperat runt den "odugliga backen" Borahögen, möjligen en plats för en tidigare hustomt. Det sankare området i norr är uppdelat i öst-västliga långsmala åker- och ängsparceller som delvis gör intryck av nyodling. En nyodling verkar också ske i ängsmarken söder om den lilla bäcken (LSA M88-7:1, bearbetning Clas Tollin).

På Per Andersgården vinterstallades 12 kor, 4 kalvar och 4 hästar, motsvarande 20 ko-ekvivalenter.⁸⁹ Eftersom hemmanet höstade 18 lass hö ger det knappt ett lass per ko-ekvivalent. I Mellansverige var stallningstiden cirka 200 dagar och krävde tre till fyra lass hö plus halm per ko.⁹⁰ Av Peter Vikmans uppgifter framgår således att stallningstiden var cirka två månader i norra Halland d.v.s. betydligt

kortare än i Mälardalen och betesperioden därmed i motsvarande grad längre. Genom att boskapen födde sig själv en större del av året var höskörden inte lika arbetskrävande vilket var positivt. Det negativa var å andra sidan att mängden vintergödsel vid ladugården blev mindre vilket i sin tur drabbade åkerns bördighet. Det tidiga 1700-talets jordbruk hade förmodligen liknande ekologiska begräns-

89. Djuren räknas om till ko-ekvivalenter enligt en kalv (ungdjur) lika med 0,5 ko och en häst lika med 1,5 ko. Ett (sommars)lass hö vägde 25 lispund eller 212 kilo, Jansson 1995 s. 239.

90. Myrdal & Björnhag 1994 s. 86 f.

ningar som det medeltida vilket gör Vikmans uppgifter än mer värdefulla.

Enligt Peter Vikman hade brukarna i Västra Derome vanligen två hästar som dragare men bonden på Bengt Andersgården (E) hade fyra. Antalet kor varierade från tre till sju per gårdsbruk. Kalvarna (ungdjuren) var knappt hälften så många som korna men fördelningen mellan ungdjur och kor varierade. De tre åborna på Nils Olssonsgården (G) höll sammanlagt 20 kor men inga ungdjur över vintern medan brukarna på Anders Torbjörnsgården (B), Olof Andersgården (F) och Jon Persgården (H) vinterstallade lika många ungdjur som kor. Varje gårdsbruk disponerade nio till knappt tolv lass hö. Åkerstorleken varierade från knappt fyra till sex tunnland per brukare. Relationen boskap/åker talar för en viss övervikt för boskapsskötsel mot åkerbruk men med något fler hästar än förväntat. Hästarna användes troligen både i åkerbruket och för transporter och skjutsningar.

Lantmätaren ger även information om sommarbetet. Stora hagen (nr 1) kunde föda fyra kalvar från Korsmäss (3 maj) till Bartolomei (24 augusti) vilket motsvarar 14 maj till 6 september enligt den moderna gregorianska kalendern. På utmarken intill hustomterna fanns fyra små inhägnade fällor som beskrevs som "Gristäpper at instenga små diegrisar [i] då te afwänjas". Då skog saknades köptes timmer från Marks härad och ved från Källsjö socken. Vikman noterar vidare att torven var av dålig kvalitet och den torv som skulle levereras till Varbergs slott blev kasserad och måste ersättas med pengar av bonden. Utmarken anges vara samfällad med Torpa socken i söder. Men på kartan anges att utmarken ligger direkt väster om hustomterna.⁹¹

Östra Derome bestod kameralt av nio hemman, varav tre tillhörde Ås kloster, ett var krono och fyra skatte, dessutom fanns ett halvt sockenkyrkoherman. Inägomarken avmättes 1725 och redovisades på en tegskifteskarta (fig. 11).

Östra Deromes utmark låg i öster och var samfällad med det enstaka Ås klosterhemmanet Svärtingskulla som förmodligen var avgärda till Östra Derome. I den samfällda utmarken ingick Stamnareds kyrkby, Sällstorps by och Holmåkra, Bringsgårde och Kusagärde i Sällstorps socken samt Grimsgärde i Valinge socken.⁹² Utmarken var således topografiskt betingad och tog varken hänsyn till socken- eller häradsgränser. Den beskrevs som skoglös och full med berg, sten och sumpiga ljungmossar. Timmer och ved tvingades Östra Deromeborna köpa i Marks härad, fyra respektive två mil från byn. Inga uppgifter om flottning. Vid 1800-talets mitt delades utmarken upp mellan de olika bebyggelserna.

Vid laga skiftesförrättningen 1849/50 ingick Västra och Östra Derome samma skifteslag trots att de tidigare hade varit funktionellt skilda.⁹³

Syllinge

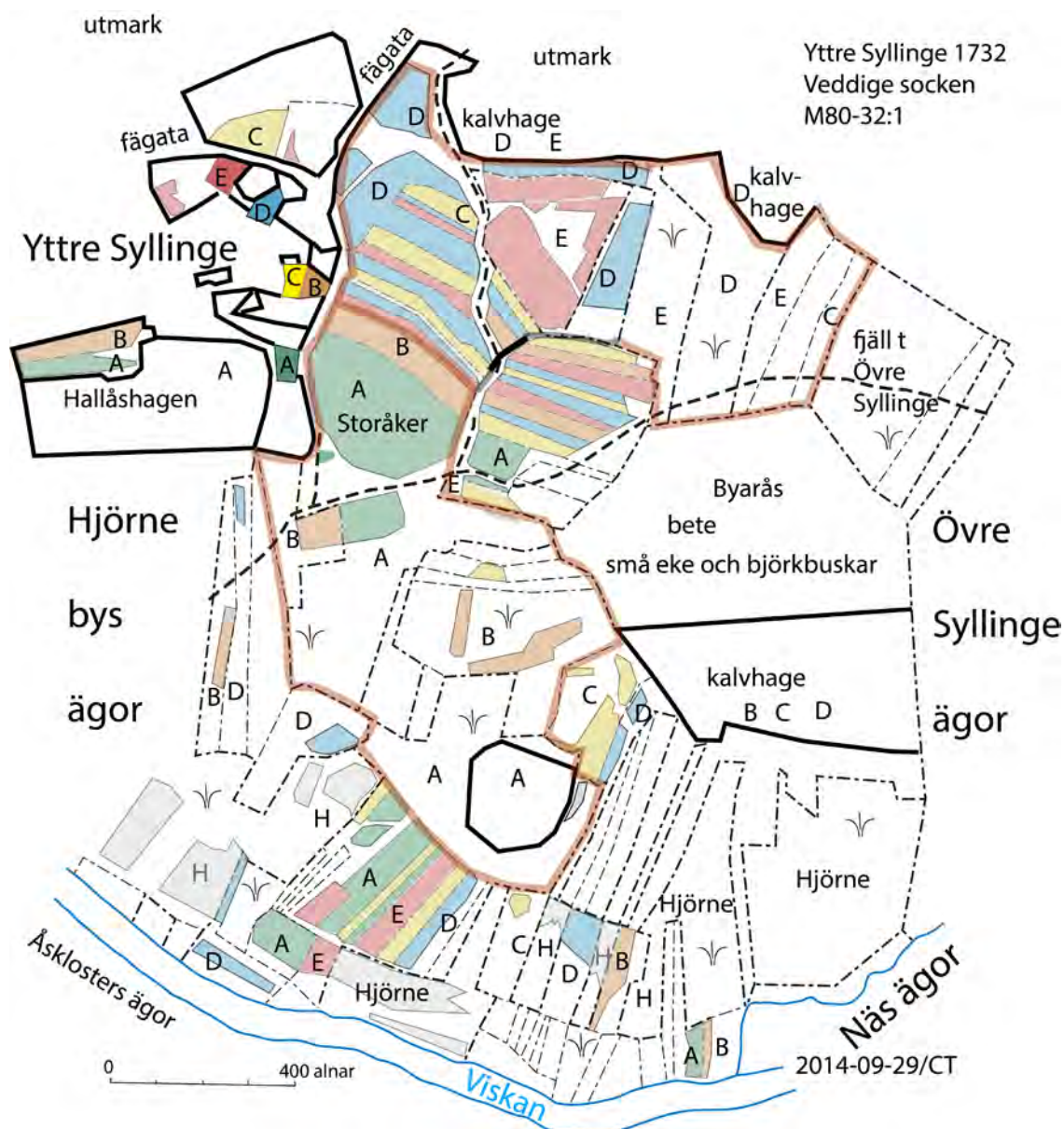
Syllinge i Veddige socken bestod av tio Ås klosterhemman 1592. Detta är en kameral förenkling. De storskaliga lantmäterikartorna från 1700-talet redovisar två bebyggelser med vardera fem hemman. Bytomterna låg cirka två kilometer från varandra och ägoblandningen i åker och äng mellan de två bebyggelserna var liten. Yttre och Övre Syllinge utgjorde därmed två funktionellt skilda agrara enheter. Det finns tydliga likheter med förhållandena i Västra och Östra Derome samt i viss mån med Nedre och Övre Åsby.

För *Yttre Syllinge* upprättade Peter Vikman en tegskifteskarta 1732 (fig. 12). Yttre Syllinges centrala marker avgränsades i norr av den 50 meter höga Skrattåsen och ett mindre bergsparti väster därom. De fem hustomterna bildade en klunga strax väster om det centrala åkergräddet på gränsen till utmarken Hallåsen. Hemmanet A låg längst i söder med den särskägnade Hallåshagen i väster. Hemmanen C

91. LSA M88-6:1.

92. LSA M65-9:4, 1824/1850, LSA M88-15:2 s. 3.

93. LSA M88-7:3.



Figur 12. Yttre Syllinge 1732. Bytomten med sina fem hemman ligger i nordväst. Gården litt. A har en större toftåker i södra delen av Storåker. Gården litt. E har möjligen tidigare haft en mer östlig hustomt. Utifrån tegarnas fördelning är det rimligt att rekonstruera två tidigare större gårdar, markerade med brun kontur. En tidig nordlig gård bestående av litt. C, D, E och en tidig sydlig gård litt. A och B. Övrig ägoblandning har tillkommit vid senare tillfällen (LSA M80-32:1, bearbetning Clas Tollin).

och B delade hustomt, därpå följde hustomten till hemmanet D och längs i nordväst låg hemmanet E:s hustomt. Alla gårdarna hade små kålgårdar men saknades humlegårdar. Vikman skriver att bebyggelsen låg under höga berg från vilka vatten ständigt sipprade och mycket kylde jorden. Dessutom låg bebyggelsen utan skydd från västanstormen vilket sades vara anledning till att det inte fanns några humlegårdar. I öster låg den bergiga

Byareåsen som delades med Övre Syllinge. I söder var Viskan gräns upp till biflödet Syllans utlopp. Åkern (Storåker) var framför allt samlad till området öster om hustomterna och låg mellan 10 och 15 meter över havet. Hemmanet A hade en större toftåker öster om hustomten. Söder om åkern fanns en i huvudsak sammanhängande ängsmark som delades av ett ängsfjäll som tillhörde Nils Anderssongården i Övre Syllinge. Även hem-

manet D hade en tydlig toftåker i norra delen av Storåkern. Hemmanen B och C och E saknade markerade toftåkrar. Hemmanet E hade dock ett samlat åkerinnehav öster om Storåkern som kan indikera ett äldre gårdsläge. De högre belägna åkertegarna var företrädesvis orienterade i öst-väst medan tegarna nedanför fem-meterskurvan var orienterade i nord-syd. Åker till hemmanen D, E och C kan av åkerns fördelning att döma kan tidigare ha utgjort en större tidignordlig gård och på motsvarande sätt kan A och B ha varit en tidig sydlig gård.

I dalgången 300–400 meter nordväst om bytomten låg torpet Dalen och en backstuga. Söder och öster om Storåkern låg ängen. På strandmarken mot Viskan under fem-metersnivån fanns en del mindre åkertegar i ängsmarken som troligen ingick i en pågående nyodling. I detta område rådde ägoblandning med Hjörne.⁹⁴ Hjörne var ett enstaka Ås klosterhemman och sannolikt avgärda till Yttre Syllinge. Åtta ängstegar tillhörde dessutom Nils Andersson gården i Övre Syllinge. Fredningssystemet var enkelt, Yttre Syllinge låg i gärdslag med Näs, Övre Syllinge och Hjörne. Även Näs var ett enstaka Ås klosterhemman och sannolikt avgärda till någon av Syllinge byarna. Gårdarna i dessa bebyggelser fick således i hög grad samordna sådd, skörd, slätter och efterbete. De centralt belägna ursvalade bergspartierna användes till beteshagar. Hemmanet A hade en särhågnad hage som bestod av en mindre höjd (15 meter) omgiven av slättermark. Hagen kallades 1732 för Lisneberg och sades kunna föda två oxar i tre veckor. Detta är en ovanlig uppgift eftersom oxar sällan omtalas på kartorna eller i textbeskrivningarna. Lillåsen var kalvhage till hemmanen D och E. På sydvästra delen av Skrattåsen fanns en mindre kalvhage till hemmanet D som kunde föda två kalvar. Sydvästra delen av Byareåsen var en särhågnad kalvhage till hemmanen B, C och D.

Norra delen av Byareåsen anges som betesmark med ”små Eke- och Björk-buskar”. I övrigt beskrevs Syllinges betesmark som medelmåttigt god och samfällad med omgivande byar i Veddige socken samt Sunnvära och Backa i Värö socken.⁹⁵ Skog fanns delvis i Vabränna skog men räckte bara för att hugga ale och enris till nödtorftig spisbrand. Vikman konstaterar att timmer köptes i Marks härad 3 mil bort, medan ved köptes 1 ½ mil bort. Byns torvmossar sades vara utgrävda. På utmarken fanns en liten skvaltkvarn som endast gick höst och vår och som bara räckte till husbehovsmalning. I textbeskrivningen omtalas att byn tidigare hade fiskevatten med lax, gäddor, ål, id(?), abborre och mört på ett långt stycke längs Viskan (Klosterån). Men 1732 innehades fisket av Ås klostets pantinnehavare som har stängt av och förbjudit Syllingeborna att fiska.

Övre Syllinge (fig. 13) gränsade i väster till Yttre Syllinges åker och ängsgärde. Byns fem gårdar låg norr om det centrala åkergärdet i östra ändan av den s.k. Skrattåsen på gränsen till utmarken.⁹⁶ I Övre Syllinge har den östra gården (A) större delen av sin åker säragd i ett hemägoblock. Detta till skillnad mot de övriga gårdarnas åkertegar som var mer eller mindre intrasslade i varandra även om svaga rumsliga koncentrationer och toftåkrar kan anas. Åkermarkens rumsliga fördelning liknar därmed mönstret för Åsby/Bossgården och Faurås by/Hovgården. Möjligen har gården A bibehållit en äldre åkerarrondering. Den tillhörande gårdstomten är därmed särskilt intressant för en arkeologisk undersökning.

Hallands landsbeskrivning kompletterar kartornas information. Syllingehemmanet nr 8 Olof Andersgård brukades till hälften av Olof Hansson och till hälften av Anders Carlsson. Åkern som bestod av mager lerjord, så väl i gårdet som i två lyckor, behövde dikning. Ängen var dels bördig god hårdvall, dels mager mossvall som inte behövde röjas.⁹⁷

94. LSA M80-32:1.

95. HL s.346.

96. LSA M80-32:2, 1793, inägomark; LSA M80-32:3, 1794, hemman 1–5, Georg Marin.

97. HL Varbergs fögderi s. 346.



Figur 13. Övre Syllinge 1793. Gården E (ljusbrun) är störst och har nästan all sin åker i ett samlat hemägoblock, markerad med röd kontur. Gården D (röd) är extremt liten. Söder om bäcken har gården A (blått) stora nyodlingar i ängen (LSA M80-32:2, bearbetning Clas Tollin).

Gärdesgårdarna var av sten. I byn fanns en liten kalvhage. En liten oskattlagd skvaltkvarn malde höst och vår. I Viskan fanns inget fiske, eftersom detta var förhindrat av innehavaren på Ås kloster.

Förutom den samfällda betesmarken med fanns en mycket bergig beteshage som kallades Ökhagen som till största delen var bevuxen med ljung. Hagen delades med frälsegårdarna i Kvarnome och Syllinge byar.⁹⁸ Skog sänkades förutom lite ale och ung tillväxande ek i gärdet och på berget Byareåsen samt i en liten torvmosse.

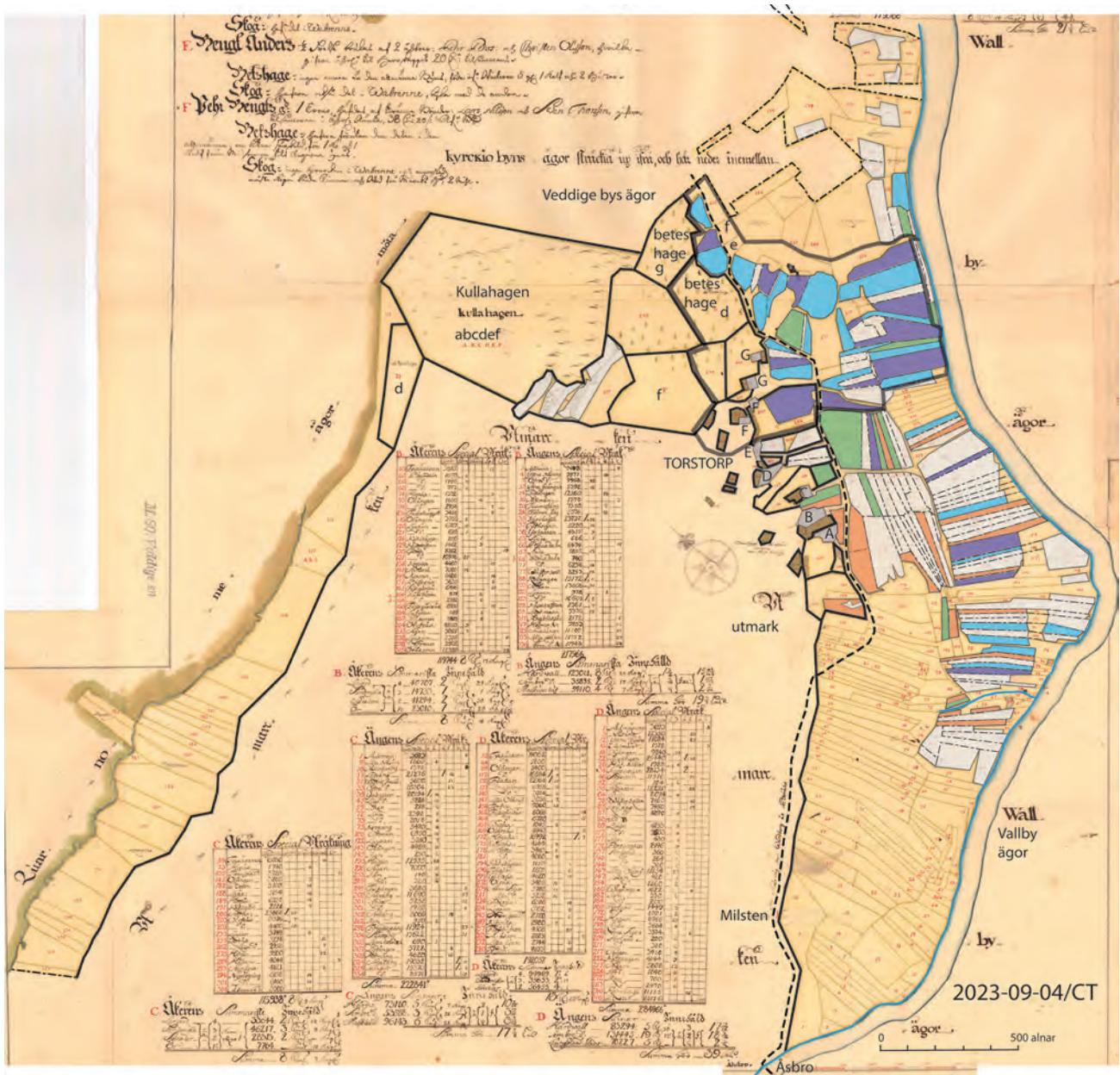
Torstorp

Torstorp gränsade i öster till Viskan, i norr till Veddige kyrkby och Ramstorp, i väster till ån Syllan och Kvarnome by (fig. 14). I söder mötte det enstaka Ås kloster-hemmanet Näs. Torstorp bestod kameralt av sju Ås kloster-

hemman 1592. Uppgifter om andra tidiga jordägare eller förvärv saknas. Närheten till klosteranläggningen och avsaknad av åtkomsthändlingar talar för ett tidigt kloster-innehav. På 1730-talet hade byns sju kamerala hemman blandad jordnatur.

Tegskifteskartan från 1732 omfattar i stort sett hela Torstorps ägoområde (fig. 14). Bebyggelsen låg i en nord-sydlig rad vid nordöstra delen av utmarken. Inägomarken och åkern låg mot Viskan sträckte sig söderut till övergången vid Åsbro. Gårdstomterna, träd- och kålgårdarna låg väster om (stora) landsvägen mellan Varberg och Västergötland. Läget av bebyggelsen i direkt anslutning till åkern talar för lång kontinuitet åtminstone för de södra hustomterna. Omedelbart öster om landsvägen var tegarna orienterade i nord-syd och utgjorde troligen en del av den äldre kärnåkern. Öster därom ner mot Viskan var både åker- och ängstegarna orienterade i öst-väst och

98. Bengt Andersgård nr 4. HL Varbergs fögderi s. 347.



Figur 14. Centrala delen av Torstorps by 1732. Bebyggelsen ligger mellan åkern och utmarken. Tegarnas fördelning talar för att hemmanen F och G (blå och lila) tidigare bildade en samlad större gård. I ängsmarken mot Viskan verkar en nyodling pågå. Hägnader med heldragna svarta linjer, landsvägen mellan Varberg och Borås streckad. Ängar och hagar i gulaktig ton (LSA M80-34:2, bearbetning Clas Tollin).

även i norr fanns östvästliga tegar. Utmarken var bergig och utan kontakt med andra utmarker. Torstorps ägor bildade på så sätt en egen naturligt sluten geografisk enhet. Byn hade inga humlegårdar eller kvarnar.

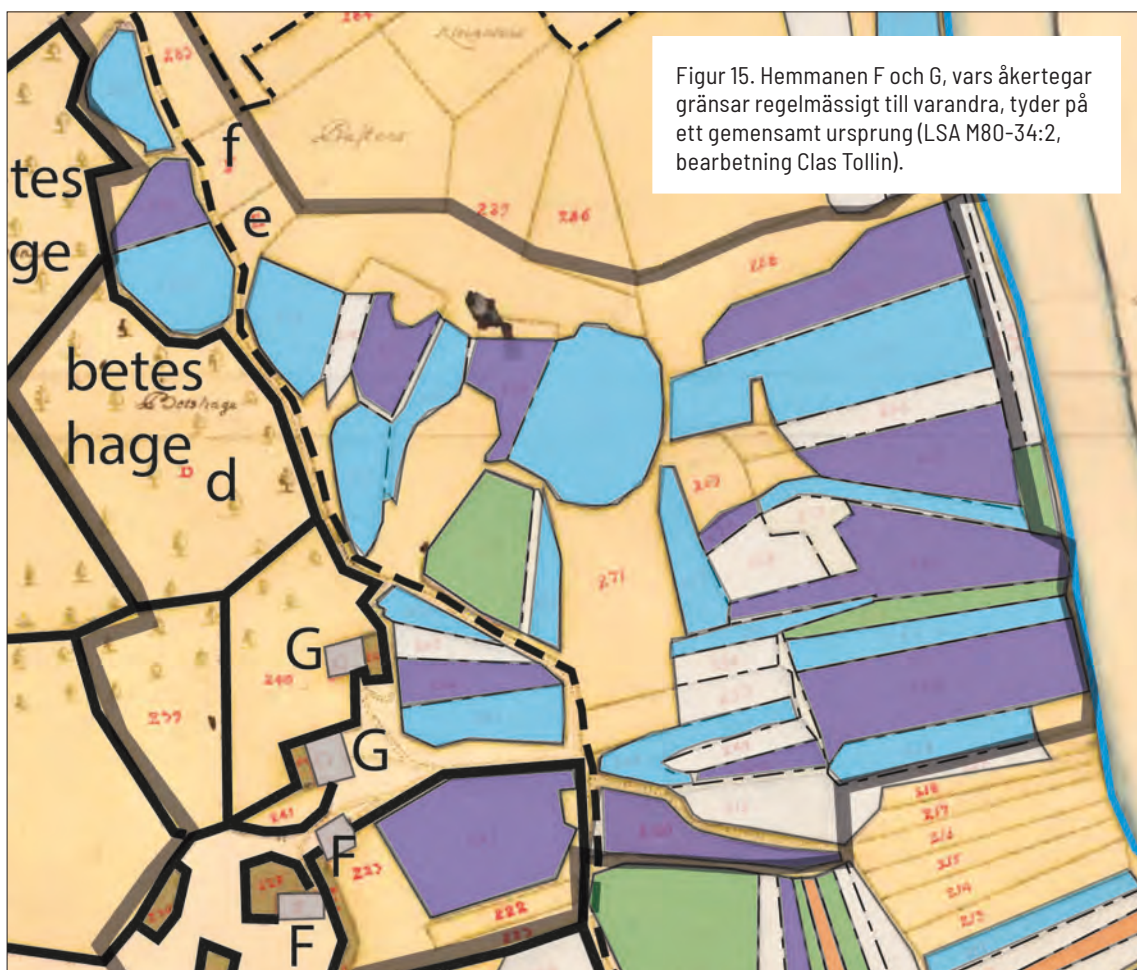
Åkern brukades som brukligt var i norra Halland i ensäde, d.v.s. hela ytan besåddes årligen, mest med korn och blandsäd. Säden fördes till malning till Nykvarn fyra kilometer uppströms Viskan. Fredningssystemet var en-

kelt. Torstorps inägomark låg i gärdslag med nästan hela Veddige socken norr om Viskan. Såväl åkerns brukning, slätter som efterbete måste därmed samordnas mellan ett stort antal gårdar.

Torstorps samlade åkerarealen var drygt 74 tunnland (tabell 3). Åkern var efter godhet indelad i lerjord som gav 4:e kornet, sandmylla som gav 3:e kornet, spickelera som gav 2:a kornet. Sämst var örjorden som endast gav

TABELL 3. TORSTORPS ÅKER OCH HÖAVKASTNING SAMT VINTERSTALLADE DJUR FÖRDELDE PÅ DJURSLAG OCH HEMMAN.
 * = UPPSKATTAT ANTAL DJUR.

Torstorp 1732	Litt.	Brukare	Kor	Kalvar	Hästar	Ko-ekvivalent	Hö lass	Åker tnl
Per Gunnesgård	A	2	8	4	4	16	22	9
Bengt Lassgård	B	2	8	4	4	16	19,4	8,5
Anders Eriksgård	C	2	10	2	4	17	17,6	8,2
Per Andersgård	D	2	16	2	4	23	39	13,7
Bengt Andersgård	E	2	10	2	4	17	22,4	8
Per Bengts*	F	2	8	2	4	15	25,8	13,5
Jon Pers*	G	2	8	4	4	16	62	13,5
Summa		14	68	20	28	120	208,2	74,4



1 ½ gånger utsädet. Den minsta åkern hade Bengt Anders gård (E) med 8 tunnland. De största var Per Bengts (F) och Jon Pers (G) gårdarna med 13,5 tunnland. Gårdarnas hus-tomter låg längst i norr där också den mesta tillhörande åkern fanns (fig. 15). Gårdarna F och G:s tegar låg regelmässigt intill varandra och de hade uppenbarligen en gång varit en

enhet. Storleken på det samlade ägoinnehavet talar för någon slags storgård.

Varje kameralt hemman var på 1730-talet delat på två brukningsenheter. Inägomarken var uppdelad på ett flertal teglag av olika storlek och form. Åkermarkens 37 hektar bestod av 185 tegar inklusive kålgårdarna. Den genomsnittliga storleken var 0,2 hektar. Även ängen var tegindelad. Slättermarken

TABELL 4. TORSTORPS ÅKER OCH ÄNG FÖRDELAD GÅRDSVIS OCH EFTER ANTAL TEGAR

Torstorp 1732	Litt.	Åker-tegar	Åker tnl	Snitt å-t kvaln	Snitt å-t har	Ängs-tegar	Äng tnl	Snitt ä-t kvaln	Snitt ä-t har	Hö lass
Per Gunnegård	A	24	9	5250	0,189	40	18,9	6623	0,238	21,9
Bengt Lassagård	B	30	8,5	4000	0,144	28	15,6	7785	0,28	19,4
Anders Eriksgård	C	20	8,2	5797	0,209	34	15,9	6554	0,236	17,6
Per Andersgård	D	31	13,7	6195	0,23	44	20,4	6477	0,233	39
Bengt Adersgård	E	24	8	4668	0,168	41	18	6141	0,221	22,4
Per Bengts*	F	26	13,5	7242	0,261	40	21,3	7449	0,268	25,8
Jon Pers*	G	30	13,5	6349	0,229	28	30,1	15031	0,541	62
Summa, snitt		185	74,4	5630	0,203	255	140,2	7697	0,277	208,1

uppgick till 70 hektar och var uppdelad på 255 ängstegar med en genomsnittlig storlek på knappt 0,3 hektar (tabell 4). Jon Persgården (G) hade betydligt mer ängshö än de övriga. Detta berodde främst på att tre större hagar (nr 238–240) om 8,7 tunnland väster om hus-tomterna räknades in i Jon Persgårdens äng. Orsaken till det oregelbundna tegskiftet och den starkt uppsplittrade åkermarken är svår att förstå. Eftersom varje kameralt hemman var delat på två gårdsbruk var antalet tegar i verkligheten dubbelt så stort och den genomsnittliga storleken därmed hälften av ovanstående siffror. Ås kloster var vid medeltidens slut ensam ägare till Torstorp. Det borde därmed ha varit möjligt att egalisera tillhörande landbogårdar och att skapa ett enkelt och rationellt tegskifte. Det fanns också en viss regelbundenhet. Fyra hemman hade cirka 8,5 tunnland åker och tre hemman cirka 13,5 tunnland vilket tyder på att någon form av anpassning till de kamerala förhållandena skett men inte en systematisk egalisering.

Ängen låg med undantag för ett par hagar i samma gärde som åkern. Dessutom fanns slåttermarker på andra sidan utmarken längs Syl-lans östra sida. Ängarna var efter godhet indelade i tre klasser.⁹⁹ För det första hårdvall som gav $1\frac{3}{4}$ lass per tunnland. För det andra sämre hårdvall som gav $\frac{3}{4}$ lass per tunnland samt för det tredje mossbelupen tuvvall som avkastade $\frac{1}{2}$ lass per tunnland d.v.s. även de bästa var jämförelsevis lågavkastande. Betesmark fanns dels i Kullahagen och dels på utmarken.

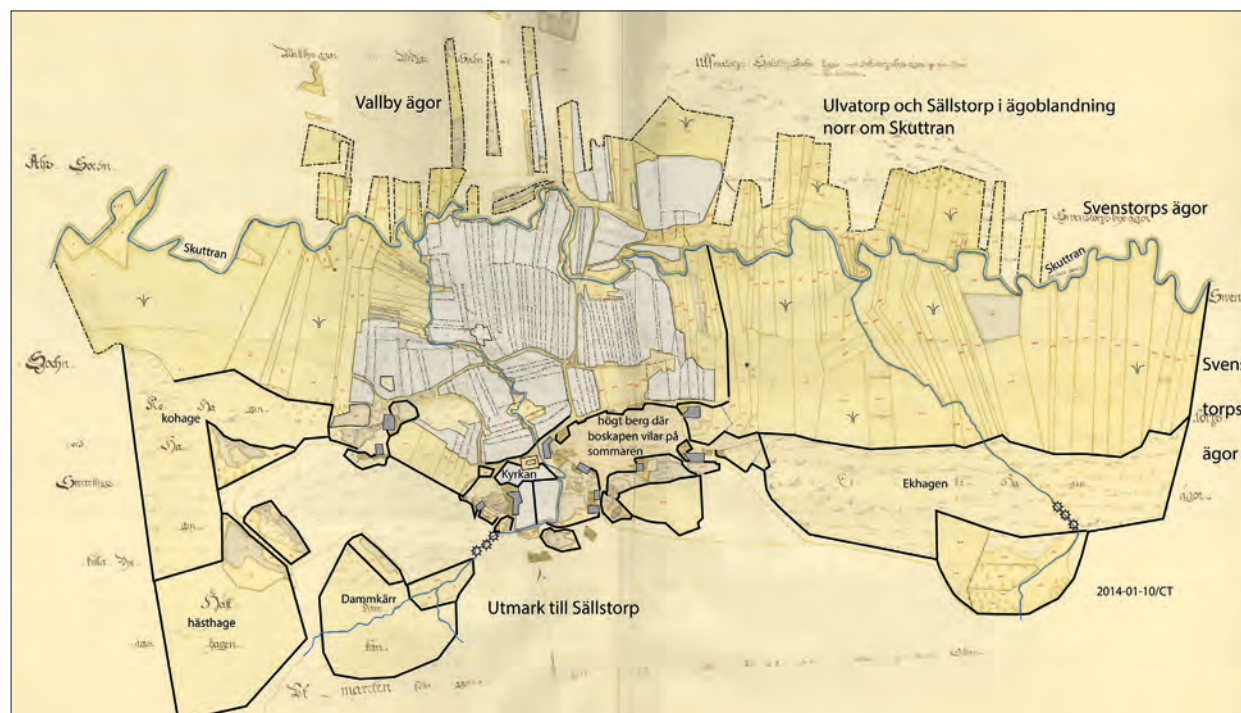
Torstorps by hade som helhet 1,7 sommarlass per ko-ekvivalent till vinterfoder men tillgången varierade mellan gårdarna. Förhållandet mellan åker och kor talar för en viss övervikt för boskapsskötsel.

För varje gård går det att rekonstruera ägo-innehavet i detalj (tabell 4). Bengt Lassagård (B) hade 27 åkertegar plus 3 kåltäppor. Tegarna varierade från 620 till 12 320 kvadratalnar (0,04–0,74 hektar). Totalt hade hemmanet $8\frac{1}{2}$ tunnland åker vilket ger en genomsnittlig tegstorlek på 4 000 kvadratalnar (0,13 hektar). Även ängsmarken var skiftad och bestod av 28 ängstegar. Den sammanlagda slåttermarken var 15,6 tunnland. I genomsnitt var ängstegarna 7 800 kvadratalnar (0,26 hektar). Kärrängen var störst med 24 000 kvadratalnar (0,8 hektar).

Även *Anders Eriksgården* (C) $\frac{1}{2}$ frälse hade två brukare; Anders Andersson och Olof Börjesson. Åkern var åtta tunnland och sju kappland fördelade på 20 tegar inklusive kålgårdar. Ängen gav knappt 18 lass hö och räckte till att föda fem kor en kalv och två hästar på varje gårdsbruk över vintern. (d.v.s. cirka 16 ko-ekvivalenter kunde födas på 18 lass hö).

Per Andersgård (D) 1 frälse brukades av två åbor; Jöns Nilsson och Anders Olsson. Åkern var 13 tunnland och 22 kappland. Ängens avkastning i medelgoda år var 39 lass. Eftersom varje brukare födde åtta nöt, en kalv och två hästar över vintern skulle drygt 23 ko-ekvivalenter födas på 39 lass hö. Gården D hade dels del i allmänna byehagen, kallad Kullahagen, dels i en hage vid byn med ”skön”

99. Ett (sommar)lass var cirka 212 kg vilket innebär att den bästa ängen gav 740 kg och den sämsta 212 kg per hektar.



Figur 16. Sällstorp 1728. Hustomterna ligger spridda söder om det centrala åkergärdet på gränsen till utmarken. Fredningssystemet omfattar ett stort åker- och ängsgärde i väster och ett ängsgärde i öster. Norr om Skuttran råder ägoblandning med Vallby och Ulvatorp (LSA M65-9:1, bearbetning Clas Tollin)

hårdvall beväxt med ung ek och al som födde två nöt hela sommaren.

torps inägor. Vallby saknar tidiga kartor och den äldsta avmätningen är en storskifteskarta från 1801.¹⁰²

Kvarnome och Vallby

Kvarnome bestod av fyra Ås klosterhemman som sannolikt hade förvärvats genom byte vid mitten av 1400-talet.¹⁰⁰ Vikman avmätte två av byns hemman 1723 som hade varit avsatta till boställe åt kavalleriet. Kartan visar ett oregelbundet tegskifte med en stor toftåker till (A).¹⁰¹

År 1201 testamenterade ärkebiskop Absalon "Vathbi" (Vallby) till Ås kloster som därmed hörde till de äldre klosterägorna. Gåvan gällde troligen inte hela Vallby eftersom jordnaturen vid medeltidens slut var blandad och bestod kameralt av fyra Ås klosterhemman, ett sockenkyrkohegman, sju kronohemman och två skattehemman. Gränsen i söder var ån Skuttran i öster gränsade Vallby till Ulva-

Sällstorps socken

För Sällstorps kyrkby finns en geometrisk karta från 1728 (fig. 16). Hustomterna låg spridda mellan det centrala åkergärdet och utmarken. Kyrkan låg nedanför "byberget". Huvuddelen av inägomarken fanns mellan Viskans biflöde Skuttran och utmarken i söder. Åker och ängstegarna var framför allt orienterade i nord-syd. Långsmala parceller dominerade men det fanns inslag av bredare tegar. Norr om Skuttran fanns ett större samlat åkerblock samt flera ängstegar i ägoblandning med Vallby i Veddige socken och framför allt med grannbyn Ulvatorp. Ängsmarken låg samlad i två större block öster och väster om åkergärdet. Den östra ängen skiljs

100. Lovén i denna bok s.173.

101. LSA M80-18:1.

102. LSA M65-9:3, kartan har i Arkivsök placerats under Sällstorps socken tillsammans med kartor över Sällstorp och Ulvatorp.

från åkern av en nord-sydgående stenhägnad. Även ån Skuttran verkar ha fungerat som hägnad.¹⁰³ Sällstorp hade åtskilliga ängstegar i ägoblandning med Vallby i Veddige socken norr om ån Skuttran. Nuvarande sockengräns går i Skuttran.

Kronohemmanet I. Per Andersgård hade fyra brukare; Jöns Andersson, Torbjörn Olsson, Jöns Helgesson och Bengt Nilsson som ”hwardera öfwer wintern framföda 4 kor, 1 kalf, 2 hästar”. Hornagårdens E. tre brukare, Nils Gunnarsson, Sven Börjesson och Jöns Andersson kunde vardera hålla sex nöt över vintern. Förutom böndernas gårdar fanns det sju backstugor i Sällstorp 1728. Vikman skriver om de obesuttna: ”backstugor hela Byn tilhörige waruti sitta förlamade Båtmän och årkslöst folk, hwilka på bergsklipporna sat sig stugor”. Dessutom sägs att backstugusittaren hade skrapat samman så mycken jord, att de var för sig kunde sätta 10 å 12 grönkålsplantor ”som icke kan räknas för något”.¹⁰⁴

Stamnareds socken

Den lilla socknen Stamnared hade tre Ås klosterhemman. Vikman upprättade 1731 en tegskifteskarta.¹⁰⁵ Anton Brandberg genomförde 1821 en storskiftesförrättning över inägomarken.¹⁰⁶ Av 1731 års karta framgår att den faktiska situationen även här skilde sig från den kamerala. Vikman skiljer t.ex. mellan Stamnareds kyrkby med sex hemman och Stamnareds torp med fem hemman. Sydligaste hustomten i kyrkbebyggelsen omtalas 1821 som Bosagård. Till dessa elva kamerala hemman ska läggas några avgärdahemman. Norr om den centrala inägomarken låg avgärdagårdarna Hagkärr och Söralia. För Söralia finns en storskifteskarta från 1819.¹⁰⁷ Namnet Kusagärde förekommer även vid 1700-talets

början. Hemmanstalen stämmer först om man till själva Stamnared lägger avgärdaheterna Söralia, Kärret och Övre Grimsgära (Ödegården) alla omtalade 1592.¹⁰⁸

Stamnareds centrala åker låg på en drumlin med tegarna indelade i bredare och smalare bandparceller. Längs krönet gick vägen som också delade teglagen i ett nordligt och ett sydligt system. Ägotegarna som de framträdde vid 1700-talets början var således anpassade till och därmed yngre än vägen. Runt hustomterna och fanns mindre särhägnade åkerlyckor och kålgårdar. Dessutom fanns mer terränganpassade små åkrar i sydost och sydväst. Slutligen fanns en hel del lyckodlingar öster om Stamnareds torps bebyggelse. Här fanns även Båtsmanslyckan. Lantmätare Vikman beskriver väl skillnaden mellan de olika åkrarna: ”Åkern som efter detta lands manér är i årligt bruk och säde, sås med 1/3 av vart slags säd; råg, korn och havre ... [åkern] är primo en del på höga backar eller stenåsar belägen, en del i djupa dalar, den på höjderna har överallt en stenig berghård eller stenörsgrund, stupar sig bratt utför både i östra och västra sidan om höjderna”. Åkern delades efter godhet in i fyra klasser: sandmylla, klapper, surjord och ör med korntalen 3, 2 ½, 2 respektive 1 ½. Om godheten konstaterar Vikman att: ”Den (jord) som högst och jämnast ligger, har medelst bondens flitiga görande någorlunda djup matjord och kan därför räknas för medelmåttig god sandmylla, som giver 3 korn efter ett, secundo en annan del av åkerjorden ligger även fuller jämt men är mer med klapper övertäkt giver 2 ½ (korn), tertio sug eller surjord kallas den som vid understa ändarna måste allt vatten som genom stenarna silas emottaga, ligger alltid i en ständigt väta och köld. Giver andra kornet. Kvatro den jord som i den starkaste brinken och fal-

103. En möjlig förklaring till den till synes orationella tegblandningen kan vara att det skett en övergång från ideella till fysiska andelar (LSA M65-9:1, 1728).

104. LSA M65-9:1, nr 236, 237, 238, 207, 40, 37, 67.

105. Rubriken i Notarum explicatio lyder: Geometrisk karta över Stamnaredstorps 5 gårdar och Stamnareds kyrkby 6 gårdar uti Stamnareds socken Himle härad och Norra Hallands provins, är efter 1725 års utgivna instruktion avfattad, kalkylerad, uppritad och beskriven anno 1731 av undertecknad [Peter Vikman]. (LSA M61-2:1).

106. LSA M61-2:3.

107. LSA M61-2:2.

108. SOH 1.

TABELL 5. STAMNAREDS SOCKEN 1731 (LITT. A-E ÄR STAMNAREDSTORP, LITT. F-L ÄR STAMNAREDS KYRKBY, LSA M61-2:1).

Namn hemman	Kameralt	Åbor	Åker tnl	Äng lass	Kor	Ungnöt	Hästar	Ko-ekv.
A. Sven Jönsgård	1 kr	2	9,2	23	14	6	4	23
B. Sven Andersgård	0,75 kr	2	7,3	18,5	12	0	4	18
C. Olof Börsgård	0,67 kr	2	9	24,9	12	0	4	18
D. Lars Månsgård	1 kr	3	12,8	28,5	12	6	6	24
E. Bengt Olsgård	1 kr	2	6,2	20,4	12	4	4	20
F. Sven Olsgård	1 kr	2	9,3	21,3	16	4	4	24
G. Jöns Svengård	1 sk	4	16,5	46	18	6	8	33
H. Börje Andersgård	1 kr	2	10,2	24,5	16	4	4	24
I. Erik Nilsgård	1 kr	2	11,9	21,5	16	4	0	18
K. Äppelbo	0,67 kr	2	6,6	16,3	8	2	4	15
L. Bengt Olsgård	1 sk	2	16,8	38,9	24	4	4	32
R. ryttarboställe		1	0,6	5	0	0	0	0
Summa	11	26	116,4	288,8	160	40	46	249

let ligger mister all gödseln”. Troligen motsvarar jordmånens godhet även ett kronologiskt förlopp med den äldsta åkern på drumlinens krön och senare gradvisa utvidgningar i slutningarna nedanför.

Den ymnigaste gräsväxten fanns i några små täppor vid husen. Ängen karakteriseras efter avkastning och slag. För det första bättre hårdvall som gav 2 lass per tunnland, för det andra hårdvall som gav 1 lass per tunnland och för det tredje sämre hårdvall med i genomsnitt $\frac{3}{4}$ lass per tunnland. Lantmätaren nämner även blad och porsvall till $\frac{1}{2}$ lass per tunnland samt slutligen stenig ljung och bladvall som endast gav $\frac{1}{8}$ lass per tunnland. Det gällde således slättermark som krävde fyra hektar för att erhålla 212 kilo hö. I övrigt omtalas en stor kärräng på utmarken som bestod av grovstarr, och som låg söder om byn mellan Nycklamossen och steniga höga berg, ”varigenom ett vattusprång av kring Slutna bergen silar och håller denna Kättängen vid ständig väta av vatten som silade ner från höjderna”. Ängen och mossen var nästan $\frac{1}{2}$ mil lång och $\frac{1}{4}$ mil bred.

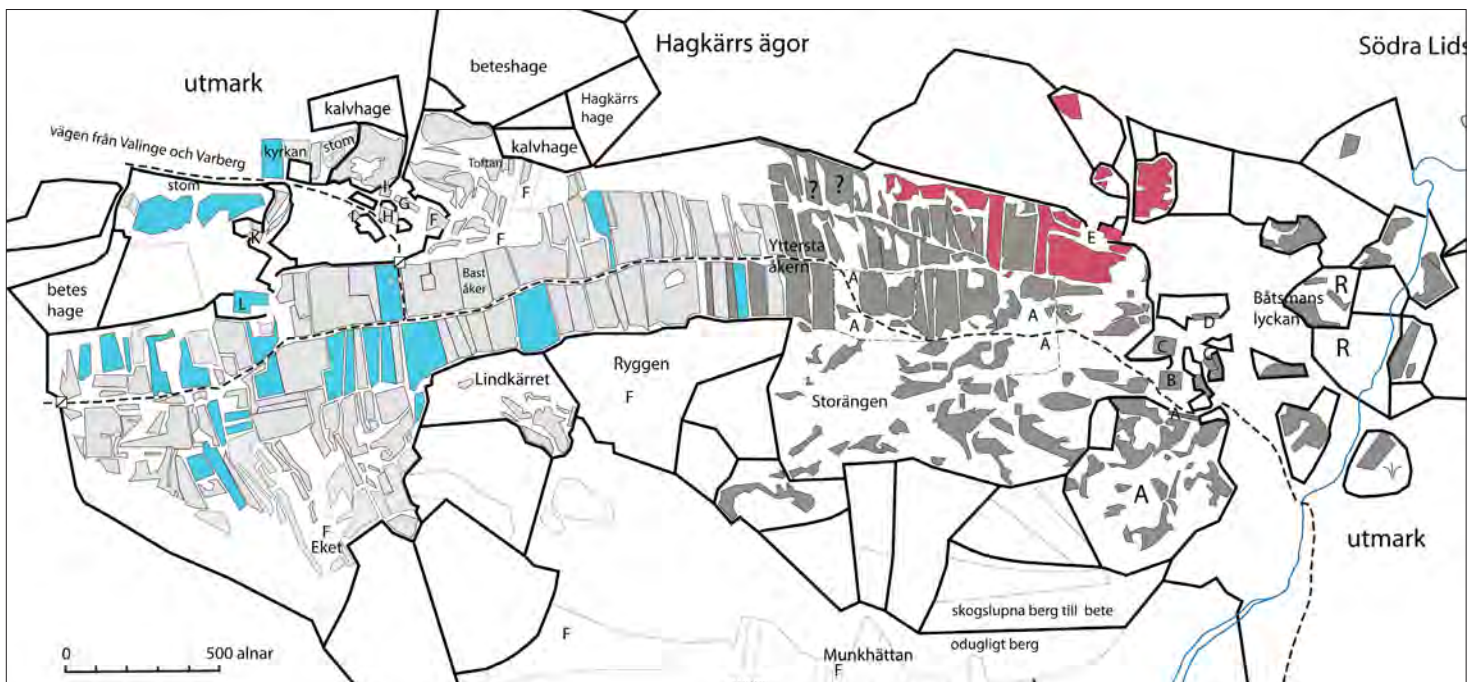
Tegskiftet i övrigt är svårtolkat. Namnet Bosgård på den största gården i Stamnareds by indikerar en tidigare förvaltargård. I Stamnaredstorp har gården E Bengts Olsgård troligen ett ursprungligt läge med den mesta åkern samlad i ett hemägoblock. De oregelbundna och trendanpassade tegarna

söder och sydost om drumlinen är senare nyodlingar.

Tegskifteskartan visar att Stamnared under äldre tid bestod av två funktionellt skilda bebyggelser (fig. 17). I väster en möjlig storgård med en egenkyrka. I anslutning till denna fanns även en förvaltargård, en bosgård. Bebyggelsen Stamnaredstorp var sekundär till Stamnared och kan ha drivits med landbor.

Enligt textbeskrivningen hade Stamnareds 11 kamerala hemman 26 åbor samt ett ryttarboställe (torp). Åkermarken uppgick till 116 tunnland, eller i genomsnitt $4\frac{1}{2}$ tunnland per brukare, mest åker hade bönderna på skattegården litt. L. med vardera $8\frac{1}{2}$ tunnland (tabell 5). Denna gård kallas i början av 1800-talet för Bosagård. Höskörden var i genomsnittliga år 290 lass som skulle föda 160 kor, 40 ungdjur och 46 hästar över vintern. Detta blir 1,2 lass utslaget per ko-ekvivalent. I likhet med övrig bebyggelse i området stälades boskapen endast en kortare tid om vintern. Vikman noterar att hela byn låter boskapen vistas på ljungmarken under större delen av året utom när sträng köld och snö hindrar detta.

Stamnareds kyrkbys åker var av samma slag som Stamnaredstorps och besåddes årligen med $\frac{1}{3}$ vardera av korn, blandkorn och havre. Ängen beskrevs som mest enahanda gräsvall. Byn var belägen i skogsbygden 1 mil från landsvägen och $1\frac{1}{2}$ mil från Varberg,



Figur 17. Stamnared. Hemman litt. F t.o.m. L utgör kyrkbyn (ljusgrå). L kallas också Bosagård (blå). Hemmanen A t.o.m. E (mörkgrå) kallades 1731 för Stamnareds torp. En obetydlig ägoblandning rådde mellan bebyggelserna vid den s.k. Yttersta åkern. E Bengt Olsgården har sin åker (röd) väl samlad runt hustomten medan hustomterna till de övriga gårdarna ligger öster om det centrala åkergräddet. Den nya kyrkan ligger på den medeltida kyrkans plats på gränsen till utmarken i nordväst (LSA M61-2:1, bearbetning Clas Tollin).

som var den närmaste köpstaden. Byalaget bestod av 3 5/12 hemman som låg i gårdeslag med nästan hela socknen. ”Dock hava de sin mesta jord för sig själv avsondrad”.

För varje gård finns som vanligt en detaljerad beskrivning t.ex.: ”Sven..ssonsgård (A) 1 krono Bebos av tvenne bönder: nämndeman Bengt Nilsson och Sten Stensson. Vilka här till hava årligen till kungl. Maj:t och kronan uti ordinarie och extra ordinarie ränta utgivit 29 daler 12 /öre silvermynt. Sven Olsgård (F), ett helt krono som hävdas av två åbor, Torbjörn Jönsson och Olof Olofsson vilka till Kungl. Maj:t och kronan uti ordinarie och extra ordinarie här till utgivit haver 32 daler 10/öre silvermynt”.

Gödestads socken

Gödestads socknen gränsar i norr till Valinge, i öster till Rolfstorp och i väster till Träslövs socknar. I söder var Himleån gräns mot Hun-

nestads och Grimetons socknar. Socknen är liten men har en stor kyrkby. Bebyggelsen har ett stort inslag av kronojord men inga Ås klosterhemman. Kyrkbyn och socknen i övrigt saknar tidiga geometriska kartor. Av storskifteskartan från 1792–93 framgår att den nu övergivna kyrkan låg perifert för sig ner mot Himleån som också var sockengräns (fig. 18). Huvuddelen av bebyggelsen var samlad till två tomtklungor i södra delen av inägomarken, Algutstorps två hemman, låg för sig i nordväst. Grannbyn Ljungstorps hustomter gränsade direkt till utmarken i väster. Det perifera läget av bebyggelsen i förhållande till åkern påminner mer om situationen i Faurås och Årstads härader än i Himle och Viske.

Det stora inslaget av kronojord kan möjligen vara efter reformationen indragna kyrkohemman men troligare är att det rör sig om gammalt krono och rester av en tidigare kungsgård.



Figur 18. De rumsliga förhållandena i Gödestad är avvikande. Kyrkan ligger för sig utan någon egentlig kyrkbebyggelse. Fyra gårdar ligger uppradade längs vägen från bron över Himleån men utan någon mer betydande åker. Huvuddelen av byns gårdar bildar en husklunga i södra delen av inäkogårdet (LSA M21-4:2, SS 1792).

Sammanfattande resultat och diskussion

En av de inledande frågorna löd: *Hur såg fastighetsstrukturen ut i norra Halland under tidig medeltid med utgångspunkt från bebyggelsens kamerala storlek och ägoområden?*

I samtliga studerade byar överensstämde inte antalet kamerala hemman med antalet faktiska bönder. På varje kamert hemman gick två eller tre brukare. Vidare bestod flera av de kamert största bebyggelserna före de moderna jordskiftena av två eller någon gång tre funktionellt skilda agrara enheter. Detta gäller Åsby med en kyrkby i väster och en annan samling hustomter i öster samt en för sig liggande Bosgård. I detta fall saknas tegskifteskartor varför en fullständig retrogressiv

analys är svår att genomföra. Östra och Västra Derome i samma socken redovisas däremot som två skilda kamerala enheter 1646. Övre och Yttre Syllinge i Veddige socken, är funktionellt skilda enheter trots att de kamert har redovisats som en enhet. Stamnared består av en kyrkby med sex hemman i väster och en bebyggelse bestående av fem hemman i öster som på 1730-talet kallades Stamnareds torp. I Stamnared fanns dessutom en Bosgård. Företeelsen med tvåkärniga bebyggelser har uppmärksamats även på andra håll i Halland.¹⁰⁹

Ås klostres fyra kronohemman är tillkomna vid reformationen. Det saknas även uppgifter om medeltida jordförvärv av övriga klosternära bebyggelser. Årnäs med avgärdahemman och det urbana Aranäs var också

109. Connelid 2004 s. 388 ff.

klosterjord vid medeltidens slut. I detta fall finns det brev som visar att det var en äldre kronoegendom som donerades till klostret av Magnus Eriksson på 1300-talet. Årnäs med sin enskilda utmark har därför betraktats som en egen enhet.

Bebyggelserna Syllinge och Torstorp med avgärdaenheter i sydvästra delen av Veddige socken var i sin helhet klosteregendom vid medeltidens slut. Inte heller i detta fall finns några uppgifter om förvärv från klostrets sida. Det geografiska läget och jordnaturen pekar på att det rör sig om en ägdomän som ingått i klostrets primärdonation. Värö sockens ovanliga storlek och bebyggelsestruktur kan möjligen förklaras av att det utgjorde en ägdomän som övergick till en territoriell socken. Kyrkans placering är näst intill optimal i förhållande till de ingående storgårdarna. Klostrets ägoinnehav var blygsamma 20 procent av hemmanen trots den geografiska närheten. Av jordnaturen att döma upplöstes ägdomännen under medeltidens lopp varvid klostret kunde förvärva jord i Bua och Backa. Stamnared, Sällstorp och Stråvalla var sannolikt tidigmedeltida storgårdar med egenkyrkor som övergick till territoriella socknar med i stort sett bibehållet ägoområde. En del av Vallby mellan Viskan och Skuttran testamenterades till Ås kloster av ärkebiskop Absalon. Veddige sockens ursprung är osäker. Varken jordnatur eller skriftliga källor ger indikationer på en samlad ägdomän längs Viskan. Västra och Östra Derome kan tidigare utgjort en ägdomän som i så fall inte fortsatt som territoriell socken.

Sammanfattningsvis finns det olika indikationer på att Viske och Himle häraders bebyggelse under 1100-talet var samlat under ägdomäner bestående av en eller flera storgårdar. Vi känner endast namnet på ett fåtal statsbärande danska släkter i detta stormannasamhälle med större och mindre

jorddrottat. Någon eller några av dem stödde klosteretableringen med jordagåvor medan andra stod utanför. Sannolikt upplöstes detta aristokratiska klansamhälle under 1200-talet och jordägandet blev mer spritt med avradsbetalande landbor. För Ås klostrets del innebär detta att jordinnehavet blev mer utspritt och att driften efterhand togs över av landbor på familj jordbruk. När detta skedde är oklart, förmodligen var den en process som pågick medeltiden igenom.

Avstånd och jordinnehav

Den enskilt viktigaste variabeln för de tidiga klostergodsen var avståndet till själva klosteranläggningen.¹¹⁰ Nästan all bebyggelse som i sin helhet ägdes av Ås kloster låg inom sex kilometers radie, vilket innebär att det gick att nå klostret på en till två timmar för underliggande arbetsfolk. Något som var en fördel för byggnation, varuleveranser och liknande.¹¹¹ Förmodligen ingick de flesta klosternära ägor i primärdonationen från 1170-talet eller jorrdonationer strax därefter. Inslag av andra jordägare förekom bara i Värö socken och Västra och Östra Derome. Antalet kamerala klosterhemman var 87 inklusive Ås kloster/Kungsgårdens fyra krono. De enda senare förvärven var två hemman i Lahall på norra sidan av Klosterfjorden, möjligen så sent som 1528 och två hemman i Torpa socken.¹¹² Ursprunget till Aranäs tio klosterhemman har sitt ursprung i en kunglig donation från omkring 1350.

En annan fråga som ställdes var: *Hur utvecklades klostrets ägoinnehav och arrondering över tid?*

De äldre klostergodsen låg nästan alla i Viske härad. Men avståndsfaktorn fick mindre betydelse efter hand. Utökas avståndet till tolv kilometer fågelvägen d.v.s. 16 kilometer i verkligheten kan klostret nås på en halv till en

110. Schablonmässigt brukar ett fågelvägsavstånd multipliceras med 1,3 för att få det verkliga avståndet. Ås kloster hade också en betydande egendom i Buera i Vallda socken 23 kilometer åt norr. Omständigheterna och tidpunkten för förvärvet är oklart. Lovén i denna bok, s. 232.

111. Christian Lovén diskuterar Ås klostergods arrondering och möjliga rättardömen. Lovén i denna bok s. 247–248.

112. Lovén i denna bok s. 180.

dagsmarsch även för tyngre transporter. Inom detta avstånd finns 67 klosterhemman men av dessa hade åtminstone 24 på olika sätt förvärvats under senmedeltiden.

Detta gäller alla hemman i Valinge och Lindbergs socknar. Ytterligare tillskott av gårdar skedde på 1400-talet särskilt i Himle härad. Till skillnad mot det äldre ägoinnehavet innehåller byarna där klostret förvärvade även andra jordägare. Sammantaget bestod klostrets godsmassa i Viske och Himle härader av 216 kamerala hemman vid medeltidens slut.

På 1400-talet expanderade ägoinnehavet även på längre avstånd. Genom en större jordtransaktion 1482–84 med Södermanlands lagman Svarte Åke Jönsson till Åkerö förvärvade Ås kloster 27 gårdar i Halland en del på betydande avstånd.¹¹³ Utanför tolvkilometers räjongen hade klostret vid medeltidens slut tio hemman i Viske härad och 33 hemman i Himle härad. Tyllered i Tvååkers socken låg längst bort med 26 kilometer. Därtill ska läggas 30 gårdar i Fjäre härad på 25 till 35 kilometers avstånd och tre i Faurås härad och två i Årstads härad. Trots senmedeltidens förvärv låg fortfarande 70 procent av klostrets gårdar inom tolv kilometer från klosteranläggningen. Även om avståndsfaktorn minskade i betydelse fanns andra begränsningar. Delar av Morups socken donerades 1176 av kung Valdemar I till Esrums kloster.¹¹⁴ I södra delen av Tvååkers socken hade själva moderklostret Sorö 1197 erhållit ett större skogsområde av ärkebiskop Absalon.¹¹⁵ Därmed begränsades Ås klostrets möjliga expansion söderut. Möjligen blockerade Gudhems jordinnehav i Västergötland en större expansion åt öster. Förutom donationer och en aktiv godspolitik med köp och byten anlade klostret nybyggen i kolonisationsbygden mot Västergötland. Detta stämmer även med cisterciensernas regler om nyodling i obygder även om omfattningen i detta fall var begränsad.

Äldre markanvändning och bebyggelsestruktur

Trots det begränsade kartmaterialet kan vissa slutsatser dras om hur bebyggelsen tidigare såg ut. I de större byarna återkommer vissa företeelser. Analysen av bebyggelsernas åkerinnehav visar i flera fall att det finns, eller har funnits en gård där åkern låg för sig i särägoblock (t.ex. Åsby med Bossgård, Torstorp, Övre Syllinge, och Nedre Syllinge) medan de andra gårdarna hade sina åkrar i en oregelbunden ägoblandning.

I inledningen ställdes frågan: *Finns det några särdrag hos bebyggelse som i sin helhet ägdes av klostret?*

Någon skillnad mellan klosterägor, kronoägor eller annan jordnatur kunde inte påvisas. Inte heller förekom något regelbundet tegskifte eller tydlig egalisering mellan gårdarna. Ett annat resultat är att jordebokens kamerala redovisning inte sällan dolde att det fanns två eller fler funktionellt skilda bebyggelser under samma namn (Västra och Östra Derome, Övre och Nedre Syllinge, Övre och Nedre Åsby m.fl.).

Markslog och vegetation

Markanvändning och vegetation under klostrets äldsta tid är dåligt kända. Kartorna visar att den äldsta åkern (kärnåkern) var företrädesvis belägen i lite högre partier och på drumlinernas krön. Denna åker var ofta indelad i bandparceller men det förekom även oregelbundna tegar. Vid sidan om kärnåkern var inägomarken indelad i långsmala ägoparceller. Detta gällde även ängen. Både åker och äng var således tegindelad och fördelad mellan byns gårdar. Åldern på denna indelning är inte heller känd men är sannolikt senare än bandparcelleringen.

Även i de lägre liggande parcellerna förekom åker. Förmodligen hade en hel del åker tagits upp på ängen långt före lantmätarens

113. SDHK 31005. Affären innebar förmodligen ändå en koncentration av ägoinnehavet eftersom de bortbytta gårdarna låg på ännu längre avstånd i Västergötland. Skogsberg 2005 s. 92.

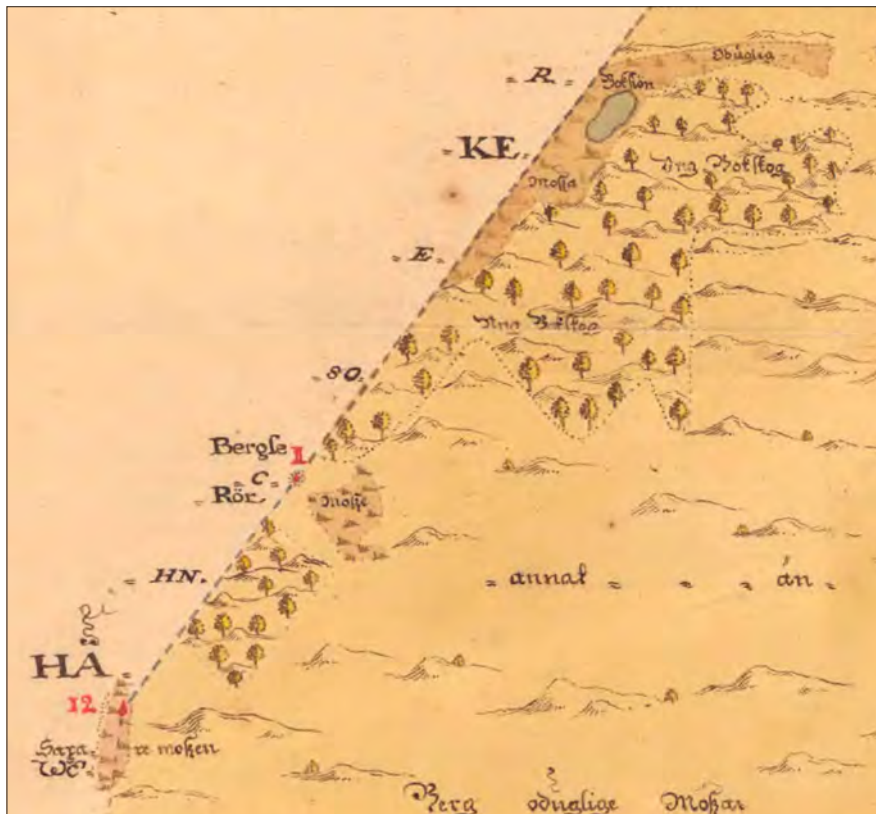
114. År 1176 donerade kung Valdemar I gods i Morup i Faurås härad till Esrums kloster, med rätt för munkarna att fälla träd (DD 1:3 nr 55, även SDHK 255, 1182).

115. DD 1:3 nr 223, SDHK 40819.

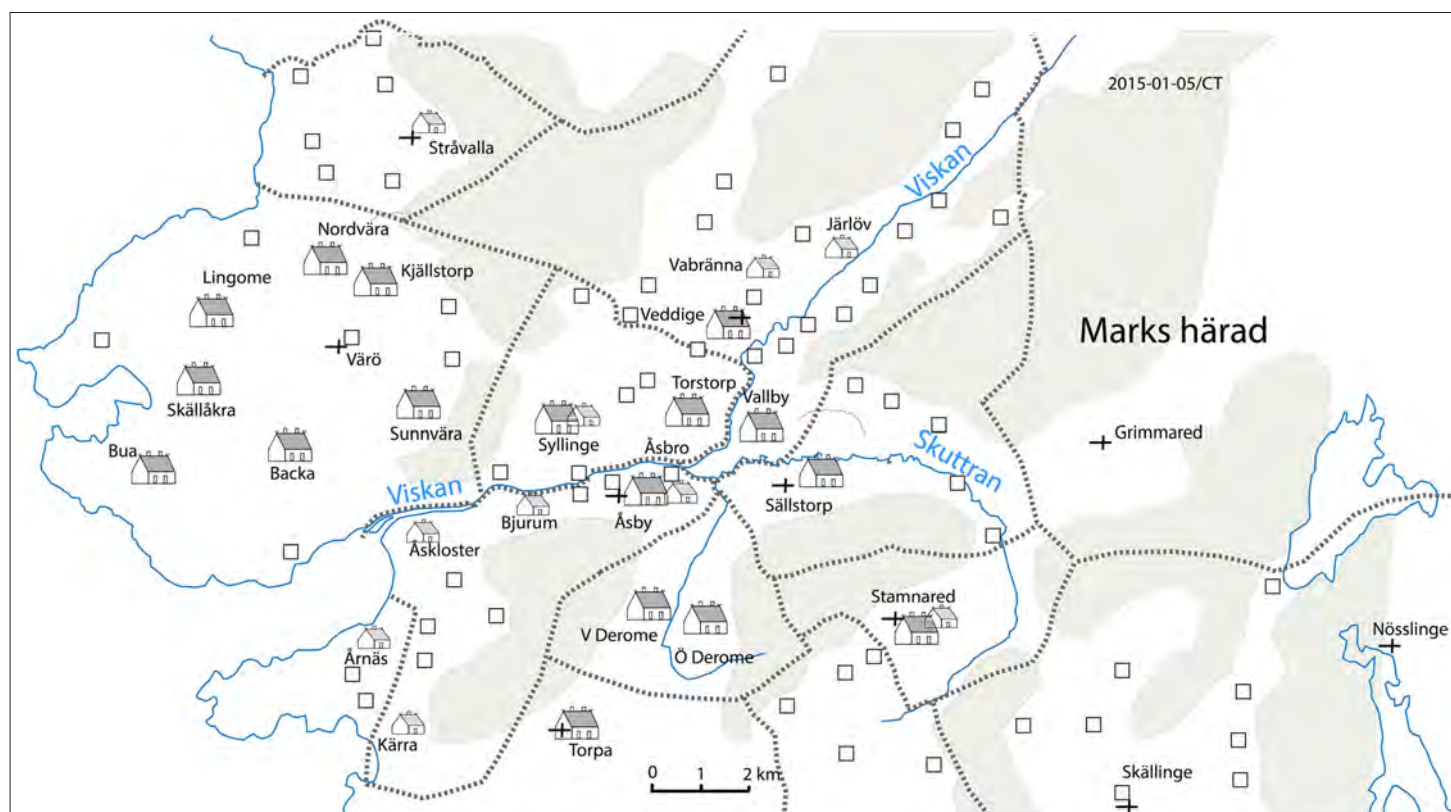
avmätning. En omfattande nyodling i ängen pågick även under 1700-talets andra hälft (Övre Syllinge). Åkerformer och läget för hustomterna talar för att åkerarealen var betydligt mindre under äldre medeltid medan gräsmarkernas äng och bete på motsvarande sätt var större. Detta talar för en boskapsinriktad agrar ekonomi där smör var den viktigaste slutprodukten. Av Vikmans textbeskrivningar framgår att stallningstiden för boskapen var kort. Det krävdes således bara cirka ett lass hö för att föda en ko över vintern. Detta underlättade slätterarbetet men krävde större betesmarker. En annan nackdel var att tillgången till stallgödsel begränsades eftersom en mindre mängd gödsel samlades i ladugården. Troligen var vinterstallningen kort med dess för- och nackdelar även under medeltiden. Det värdefulla laxfisket i Viskan nedanför Åsbro hade säkert stor ekonomisk betydelse. Förmodligen fanns även rikligt med lax och annan fisk i mindre åar och sjöar. Även karp- eller ruddammar och fiske i Kattegatt kan ha bidragit till försörjningen.

Skog och utmark

Av Skånelagen framgår att det under medeltiden förekom både enskilt ägda skogar och allmänningskogor. Med det senare avses inte samfällda utmarker utan större obebyggda områden närmast motsvarande Götalands häradsallmänningar. Några belägg för större allmänningskogor under klostertiden i undersökningsområdet kan inte påvisas, däremot har enskilda skogar ingått i vissa fastigheter. Skånelagen nämner särskilt nötter och svinbete som värdefulla nyttigheter, liksom vedbrand. Utan att det nämnts var tunnstavar av bok en viktig produkt. Dessutom förekom jakt och bifångst. Bestämmelserna är dock allmänt hållna och gäller för en stor region med skiftande naturförhållanden. I Nordhalland var skog och träd en bristvara under tidig modern tid. I kartornas textbeskrivningar återkommer uppgifter om att timmer och ved måste köpas i Västergötland på 15 till 30 kilometers håll. Gärdesgårdarna var företrädesvis uppförda i sten så bristen på gärdesvirke var mindre besvärande för betes-



Figur 19. Nordvästra delen av Veddige socken beskrevs 1726 som "Oduglige nakna Gråberg med några Enebuskar, Sten och Ijung" och "[mark med] Berg, oduglige mossar, stenig och med Enebuskar bewuxen". Endast på gränsen till Fjäre härad fanns en liten ung bokskog (LSA M80-38:1).



Figur 20. Hussymbolerna visar möjliga och troliga tidigmedeltida storgårdar längs Viskan. Små kvadrater visar enstaka hemman. Gränser mellan möjliga ägodomäner är utmärkta med punktlinjer. Större utmarksområden redovisas i grått (bearbetning CT).

fredning och hagar. Om Årnäs sägs ”Skog finnes icke på egorne ej heller i granskapet omkring, hvarken till timmer eller wedbrand, utan köpes dett förra från Skidskamma socken [Karl Gustavs socken] i Marck, tre mil här ifrån, och wed hämtas från hallandske skogarne ved Marcks gräntsen [Marks härad], Och som här hwarken finnes tillgång af något slags träd, ej heller torfskjörd till brännefång utan att köpa dett dyrt och hämta det långväga ifrån, nödgas desse hemmans åboer att betjena sig af liung till sin mesta eldbrand. Gjedesgårdarne äro alle af sten”.¹¹⁶

Utmarkskartorna innehåller en hel del vegetationsuppgifter om framför allt avbrända och ”skalotta” berg och trädlösa partier med ljung och ene. Någon gång omtalas mindre bestånd av bok. Dessutom förekommer namn på råmärken och andra naturformationer. I

norra delen av Veddige socken vid gränsen mot Marks härad låg de stora utmarkerna Veddige Västerskog, Veddige Österskog och Vannäs skog som alla avmätses och avgränsades 1727 (fig. 19). Utmarken Veddige Västerskog hade även karterats 1726 då den erhöi rågångar och råmärken.¹¹⁷

När avskogningen genomfördes framgår inte men rimligen fanns betydligt mer träd under tidig medeltid. Området var åtminstone betydligt mer beskogat 1650.

Några skogsområden fanns dock. Utmarken i Grimetons socken delades från 1700-talets mitt och framåt i tre rumsligt avgränsade stycken.¹¹⁸ Norra delen tillfördes Torstors by. Södra delen var samfälld mellan Grimeton och Tjärby. Redan 1756 hade den s.k. frälseskogen avmäts i en särskild förättning.¹¹⁹ Denna utmark innehöll en hel del

116. LSA M88-17:1, 1766.

117. LSA M80-38:3, M80-38:1.

118. Malmström 1939.

119. Lmy 13-Gri-27, enskifte 1811–14/1827. LSA M17-2:3, 17. M17-2:1, 1756.

skog varvid den bästa låg norr om och öster om Skärsjön. Söder om frälseskogen låg utmarken kronoskogen som i sin tur var fördelad på Västra och Östra marken.¹²⁰

Godsstrukturen

Hur förändrades domänsstrukturen över tid?

Den vikingatida/tidigmedeltida bebyggelsen i Nordhalland bestod troligen av stora enheter med rymliga ägoområden som tillät en inte obetydlig medeltida avgärdabebyggelse (inre kolonisation). Kartan över Viskadalens nedre del är ett försök att rekonstruera bebyggelsebilden i vid 1100-talets slut och illustrerar ett hypotetiskt storgårdssystem som dominerade den kustnära bygden omkring 1200 (fig. 20). Större och mindre storgårdar är utmärkta med hussymbol och namn. Mindre bebyggelse i form av avgärdagårdar, nybyggen, enstaka hemman och liknande är markerade med ofyllda kvadrater. Flera storgårdar (bebyggelser) kan ha en och samma ägare som inte behöver varit bosatt i området utan hade en bryte till att leda arbetet och ansvara för ekonomin.¹²¹ De byar med flera familjejordbruk som möter under senmedeltiden i det kamerala materialet är troligen till stor del ett resultat av att tidigare storgårdar har delats upp.

I klostrets närområde förekom inga andra jordägare. Ås socken inklusive Kärra i Torpa socken samt möjligen även Torstorp och Övre och Yttre Syllinge i Veddige socken var troligen en samlad ägodomän som överlämnades till det blivande klostret som en del av fundationsjorden. Likheter finns med Nydala, Alvastra, Julita och Varnhems cisterciens-kloster. Tidigt kompletterades ägoinnehavet med närliggande bebyggelser i Årnäs, Vallby, Bua, Backa, Sällstorp, Östra och Västra Derome i vilka det dock även kan ha funnits andra jordägare. Ås kloster var jämförbart med övriga svenska cisterciensklöster

i storlek. Godsmassan hade vuxit till omkring 250 hemman eller motsvarande under senare delen av medeltiden.¹²² Godsinnnehavet blev även mer geografiskt utspritt. Arronderingen var trots detta förhållandevis samlad jämfört med samtida svenska cisterciensklöster.

Vilken var klostrets materiella bas?

Den viktigaste ekonomiska resursen för klostret var agrar, troligen med tyngdpunkt på boskapsskötsel och ollonbete i skogarna. Ett räkneexempel kan ge en uppfattning om inkomsternas storleksordning. Ås Kloster ägde vid medeltidens slut cirka 220 agrara hemman med uppskattningsvis 440 avradsskyldiga brukare/gårdar. Varje gård hade i genomsnitt fyra kor vilket ger 1 760 kor. Den medeltida avraden var ett lispund (6,8 kg) smör per ko d.v.s. 1 760 kor gånger 6,8 kg eller 12 000 kilo smör per år (för vissa bönder gavs avraden i spannmål eller annat till samma värde). Detta motsvarar 131 tunnor årligt smör.¹²³ Till detta ska läggas inkomster från handel, fiske och svingödning, gåvor av olika slag och ersättningar för religiösa tjänster med mera.

Litteratur och källor

Andersson Palm, Lennart. 1999. Befolkning och försörjning i Halland före 1800-talets mitt. I: Olson, Sven-Olof (red.) *Från Absalon till Järnmölle och Galtabäck*. Forskning i Halmstad nr 2. Halmstad 1999.

AÖS = *Atlas över Sverige*, utg. av Svenska sällskapet för antropologi och geografi. Magnus Lundqvist (huvudredaktör). Stockholm 1953–71.

BHT = Bebyggelsehistorisk tidskrift.

Brink, Stefan. 2014. Bryten. I: Karsvall, Olof & Jupiter, Kristofer (red.). *Medeltida storgårdar: 15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem*. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi CXXXI. Uppsala.

120. Grimetons bys frälseskog 1756, Jakob Kanter, LSA M17-2:1, Storskifte av Grimetons utmark 1782, LSA M17-2:3. Grimetons inägor storskifte 1782, LSA M17-2:2. Nilsson 2016 s. 192, s.194.

121. Tollin 2010 s. 21.

122. Loven s. 248 i denna bok.

123. SDHK 39680. Andersson Palm 1999 s. 82 plus not; Myrdal & Björnhag 1994 s. 82; Jansson 1995 s. 274.

- Connelid, Pär. 1999. Halländskt odlingslandskap under tusen år i historisk geografisk belysning. I: Olsson, Sven-Olof (red.). *Från Absalon till Järnmölle och Galtabäck*. Forskning i Halmstad nr 2. Högskolan Halmstad.
- 2002. Åker, toft och vång: landskapsförändringar i skånsk skogsbygd från vikingatid till cirka 1800. I: Carlie, Anne (red.). *Skånska regioner – Tusen år av kultur och samhälle i förändring*. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter 40. S.413–67. Lund.
- 2004. Byarna kring Falkenberg – jordbrukslandskapet i Stafsinge, Tröinge och Skrea från vikingatiden till c 1800. I: Carlie, Lennart m.fl. (red.). *Landskap i förändring, volym 6. Hållplatser i det förgångna*. Riksantikvarieämbetet och Landsantikvarien, Hallands läns museer.
- 2006. Det äldre odlingslandskapet kring Bossgården, Ås socken – en översikt. I: Ängeby, Gisela. *Derome under äldre järnålder*. UV Väst rapport 2005:24. Riksantikvarieämbetet.
- 2009, *Tvååkers by. En landskapshistorisk analys*. Kula HB, rapport 2009-04-28.
- Connelid, Pär & Mascher, Catarina. 1994. Bygden, järnet och klostergodset i Tvååker och Sibbarp. I: *Järnmöllan i Halland*. Jernkontorets Bergshistoriska Skriftserie nr 43.
- 2003. Hallands ”vandrande landsbyar”. Vägar till den dolda medeltida och tidigmoderna agrarbebyggelsen. *Utskrift 7*. Stiftelsen Hallands läns museer. Halmstad.
- DD = *Diplomatarium Danicum* 1:1—. Utg. Av Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Christensen. C.A. m.fl (red.). København 1938—.
- DRB = *Danmarks Riges Breve*, udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab, København 1938-
- Ekstrand, Viktor. 1896–1903. *Svenska landtmätare 1628–1900*: Biografisk förteckning. Uppsala.
- Erikson, Marja & Lovén, Christian. 2006. Den försvunna gården Ramsta och dess kyrka. I: Årsbok för medlemmarna i Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund. *Uppland 2006*. Uppsala.
- FFDR = *Kong Fredrik den Førstes danske Registranter*. Utg. av Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. Erslev, Kristian & Møllerup, W. (red.). København 1878–79.
- Gejrot, Claes. 1994. *Diplomata novevallensia. The Nydala charters 1172–1280 : a critical edition with an introduction, a commentary and indices*. Studia Latina Stockholmiensia; 37. Stockholm.
- Helmfrid, Staffan. 1962. Östergötland ”Väst-anstång”: *Studien über die ältere Agrarlandschaft und ihre Genese*. Meddelanden från Geografiska institutionen vid Stockholms universitet 140. Stockholm.
- HL = *Hallands Landsbeskrifning 1729. Varbergs fögderi*. Inledning av Jan Dahlin, transkribering av Sperling Bengtsson. Halmstad 1988.
- HoW 1979 = Holmbäck & Wessén 1979. *Skånelagen*. Almqvist & Wiksell. Uppsala.
- HT = Historisk tidskrift
- Håkansson, Anders. 2017. *Bebyggelsehierarkier och bylandskap. Om övergången mellan vikingatid och tidig medeltid ur ett halländskt perspektiv*. Hallands läns museers skriftserie nr 13. Lund Studies in Historical Archaeology 20. Halmstad och Lund.
- Håkansson, Anders & Clarke, Malin (red.). 2023. Halland och maktens landskap under äldre medeltid. *Utskrift nr 20*. Stiftelsen Hallands läns museer. Halmstad.
- Jansson, Sam Owen. 1995. *Måttordboken. Andra reviderade och utökade upplagan*. Nordiska museets förlag. Stockholm.
- Karsvall, Olof. 2013. Retrogressiv metod: En översikt med exempel från historisk geografi och agrarhistoria. *Historisk tidskrift* 2013:3.
- Larsson, Lars-Olof. 1995. Tusen år i Vetland: från vikingatid till 1800-talets mitt. I: Arne Jacobsson (huvudredaktör). *Tusen år i Vetlanda*. Stockholm.

- Lmy = Lantmäterimyndighetens arkiv i Halland.
- LSA = lantmäteristyrelsens arkiv.
- LSA aktsignum och tidpunkt enligt: M38-1:2, 1791 och M38-1:3, 1792.
- Malmström, Carl. 1939. *Hallands skogar under de senaste 300 åren; en översikt över deras utbredning och sammansättning enligt officiella dokumentens vittnesbörd*. Stockholm.
- Medeltid i Äträdalen – en resa i fyra etapper*. Nicklasson, Påvel (red.). Lund studies in medieval archaeology no. 37. 2005.
- Myrdal, Janken. 2012. *Boskapsskötseln under medeltiden*. En källpluralistisk studie. Nordiska museets handlingar 139. Stockholm.
- Myrdal, Janken & Björnhag, Göran. 1994. Nötkreaturens produktion och utfodring enligt 1500-talets kungsgårdsräkenskaper. I: Myrdal, Janken & Sten, Sabine (red.). *Svenska husdjur, från medeltid till våra dagar*. Nordiska museet. Stockholm.
- Myrdal, Janken & Tollin, Clas. 2003. Brytar och tidigmedeltida huvudgårdar. I: Lindkvist, Thomas & Myrdal, Janken (red.). *Trälar. Ofria i agrarsamhället från vikingatid till medeltid*. Skrifter om skogs- och lantbruks-historia 17. Nordiska museet.
- Nicklasson, Påvel. 2001. *Strävsamma bönder och sturska stormän. Stafsing och Halland från bronsålder till medeltid*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. No 35. Stockholm.
- 2004. En bronsåldersboplatz utanför Falkenberg. I: Carlie, Lennart m.fl. (red.). *Landskap i förändring, volym 6. Hållplatser i det förgångna*. Riksantikvarieämbetet och Landsantikvarien, Hallands läns museer.
- Nilsson, Ing-Marie. 2016. Hallandslistan i kung Valdemars jordebok: nya perspektiv på Hallands tidigmedeltida skattesystem. I: *Mellan slott och slagg: vänbok till Anders Ödman*. Lund Studies in Historical Archaeology; Vol. 17, s. 191–196. Lund.
- Nordqvist, Bengt. 2003. *Stadinn i Aranesi – den medeltida handelsplatsen vid Årnäs by*. Arkeologisk förundersökning 2000. UV Väst rapport 2003:27. Riksantikvarieämbetet. Göteborg.
- Riddersporre, Mats. 1995. *Bymarker i backspegel. Odlingslandskapet före kartornas tid*. Meddelanden från Lunds universitets geografiska institution. Avhandlingar 124. Alnarp.
- Sandklef, Albert 1954. Hallands bönder. I: *Hallands historia från äldsta tid till freden i Brömsebro 1645*. Halmstad.
- Sanglert, Carl Johan. 2005. Selve Gaarden i fauthusae. I: Nicklasson, Påvel (red.). *Medeltid i Äträdalen – en resa i fyra etapper*. Lund studies in medieval archaeology no. 37.
- SDHK = Svenskt diplomatarium huvudkartotek, Riksarkivet.
- Skogsberg, Ann-Marie. 2005. *Ås kloster – cisterciensernas Asylum i Halland*. Stockholm.
- SOH = Ortnamnen i Hallands län.
- SOH del 3. *Bebyggelsenamn i Norra Halland*. Ståhl, Harry. 1980.
- SOL 2003 = *Svenskt ortnamnslexikon*. Wahlberg, Mats (red.) Språk- och folkminnesinstitutet och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Sporrong, Ulf. 1990. *By*. I: Nationalencyklopedin band 3. Höganäs.
- Stenström, Nils. 1945. *Slöinge och Eftra socknar 1600–1870: en kulturgeografisk studie*. Göteborgs Universitet.
- Tollin, Clas. 1986. Tidigmedeltida kolonisation i mellersta Småland. *Historisk geografi*. Ymer vol. 106.
- 1992. Krapporupsarkivets kartor. I: *Kartskatter på Krapporup: godsets lantmäterikartor från 1700- och 1800-talet*. Krapporups museum; nr 11. Nyhamnsläge.
- 1998. Nydala klostets grundläggning och jordegendomar under äldre tid. I: *Nydala kloster*. Aldén, Lars (red.). Växjö stiftshistoriska sällskap, Meddelande. Växjö.

- 1999, *Rågångar, gränshallar och ägoområden*. Meddelanden 101, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
 - 2001. Kullahalvön före jordskifternas. *Bol och by 2001*. Landbohistorisk tidskrift. Landbohistoriskt sällskap. Århus
 - 2010. Ägodomäner och sockenbildning i västra Östergötland. Sveriges Lantbruksuniversitet, Rapport 167. Uppsala.
 - 2012. Härnevi och sockenbildningen i västra Uppland. Rumsliga aspekter på Torstuna och Simtuna härader. I: *Härnevi kyrka och socken. Perspektiv på ett uppländskt lokalsamhälle under medeltiden*. Runica et Mediævalia, Centrum för medeltidsstudier. Stockholm.
 - 2019. I munkarnas krets: Julita klostrets understödjare och nätverk. I: *Julita gård: människor och landskap under tusen år*. Lange, Ulrich & Ulväng, Göran (red.). Nordiska museets förlag. Stockholm.
 - 2020. Bebyggelsen runt Varnhem vid tiden för klostrets tillkomst. I. Varnhem — från järnåldersgård till klosterstiftelse. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 2019–2020*.
- Wibeck, Edvard. 1910. *Bokskogen i Västbo och Östbo härader*. Stockholm.
- Widgren, Mats. 1997. *Bysamfällighet och tegskifte i Bohuslän 1300–1750*. Skrifter utgivna av Bohusläns museum och Bohusläns hembygdsförbund nr 60.
- Wienberg, Jes. 2023. Ing-Marie Nilssons forskning. I: Håkansson, Anders & Clark, Malin. Halland och maktens landskap under äldre medeltid. *Utskrift nr 20*. Stiftelsen Hallands läns museer. Halmstad.
- Wiking, Pablo. 2010. *Kartor över Halland 1482–1718*. Läns museet Varberg.
- VLjb 1592 = *Varbergs läns jordebok*. Lensregnskaber, Varberg Len, 1576–1604, Rigsarkivet, København. Avskrift av Albert Sandklef i Hallands kulturhistoriska museums arkiv, signum VMA 5320.